

Zevenentwintigste jaargang · nummer 53 · december 2019

Arabesken

Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap

Schatzoeken

Couperus Digitaal

Bezoek de website van het Louis Couperus Genootschap!

Wat vindt u op www.louiscouperus.nl?

- **Nieuws**

Altijd het laatste nieuws over Couperus en (activiteiten van) het Genootschap

- **Tijdladder Louis Couperus**

Een biografie, bibliografie, citaten- en prentenboek in één.

Een handig, chronologisch overzicht van het leven en werk van Louis Couperus

- **Database**

Een op trefwoorden doorzoekbare database met meer dan 4000 titelbeschrijvingen van secundaire literatuur over Couperus

- **Artikelen en recensies**

Een groeiend aantal artikelen over en recensies van het werk van Couperus

- **Word donateur**

Gemakkelijk: uzelf online aanmelden als donateur

- **Volg Couperus ook op facebook, twitter en instagram**

Actuele berichten over alles rond Couperus en het Genootschap

www.louiscouperus.nl

De website van het Louis Couperus Genootschap

Inhoud

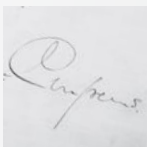

De opname van de speelfilm Professor Columbus in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag, 1966. Regisseur Rainer Erler (rechts) spreekt met zijn hoofdrolspelers Rudolf Platte en Louise Martine. Foto: Jacques Klok. (ANP Historische Archief, ANP).

H.T.M. van Vliet **4**
'Dezer serie mijner boeken'
Opdrachtexemplaren van Couperus

Eric A. van Rooij (H.T.M. van Vliet) **23**
'Den nutteloozen toeschouwer geeft zijn mening'
Een ongepubliceerde brief van Louis Couperus

H.T.M. van Vliet **31**
'Klein, klein kleutertje'
Couperus bespot door Charivarius

Hester Meuleman **39**
'O, te vliegen, te zoeken, te dwalen, te zweven'
Een nacht Psyche lezen in de Psyche-wagen

De Passatist **48**
Nieuwsbrief museum Van en Over Korte Arabesken

3 Geachte donateurs

21 Evert Paul Veltkamp
Een belangrijke Nederlandse restaurateur
Louis Couperus en de gesigndeerde opdrachten aan Derix de Wild

27 H.T.M. van Vliet
Dwaze droom
Een onbekende tekening van Lopuis Couperus

36 Hester Meuleman
Een daad van rechtvaardigheid
Aan het werk met Couperus deel 5

46 Caroline de Westenholz
Keep it Quiet
Een spannend verhaal met onverwachte wending

55 Call for papers: Couperus en het androgynie

Stichting Louis Couperus Genootschap

Erevoorzitter

Prof. dr. F.L. Bastet †

**Louis
Couperus
Genootschap**

Spiegelstraat 20a, 2332 BD Leiden
www.louiscouperus.nl

Comité van aanbeveling:

Mevr. prof. dr. E.J. Etty

Bijzonder hoogleraar Literaire Kritiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Auteur van onder meer de biografie *Liefde is heel het leven niet*. Henriette Roland Holst 1869-1952.

Prof. dr. J.L. Goedegebuure

Emeritus hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Leiden en criticus van *Trouw*. Auteur van onder meer *Decadentie en literatuur*, *Wit licht*; poëzie en mystiek in de Nederlandse literatuur van 1890 tot nu, *Stille venijnen*; verderf en verdervers in het werk van Louis Couperus en *Kellendonk*, een biografie.

Mevr. prof. dr. M.G. Kemperink

Hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Rijksuniversiteit Groningen. Promoveerde op een proefschrift over de Nederlandse fin de siècle-roman, *Van observatie tot extase. Sensitivistisch proza rond 1900*. Publiceerde onder andere *Het verloren paradijs. De literatuur en cultuur van het Nederlandse fin de siècle*, *Nederlands toneel in het fin de siècle 1890-1900* en 'Louis Couperus en de temperamentenleer'. Was tot 2008 universitair hoofddocent van de Radboud Universiteit Nijmegen. Was hoogleraar Nederlandse Taal en Cultuur aan de Universiteit van Lublin in Polen. Auteur van onder meer *Over Eline Vere van Louis Couperus*; *Louis Couperus en Pier Pander*; *Couperus en het Corpus Hermeticum* en *Noodlot en Wederkeer*. Ontvanger van de Couperuspenning 2007.

Prof. dr. M. Klein

Mevr. prof. dr. J.E. Koch

Emeritus hoogleraar Neerlandistiek aan het Istituto Universitario Orientale in Napels. Auteur van onder meer de dissertatie *De koningsromans van Louis Couperus en Zingende lijnen, gebeeldhouwde impressies* (Couperus Cahier I).

Drs. A. Meinderts

Directeur van het Literatuurmuseum en van de Stichting Lezen. Publiceerde essays over en brievenedities van onder meer de schrijfsters Anna Blaman, Emmy van Lohorst en Sonja Witstein en bereidt een biografie over Anna Blaman voor. Publiceerde onder andere *Den Haag, je tikt er tegen en het zingt. Literair Den Haag vanaf 1750*.

Bestuur:

Drs. Annebeth Simonsz
Toni Termeulen
Drs. Inge van Es
Drs. John Soedirman
Drs. Lieke van Boven
Drs. Hester Meuleman

Voorzitter
Penningmeester
Secretaris
Algemeen lid
Algemeen lid
Algemeen lid

De Stichting Louis Couperus Genootschap is door de Belastingdienst per 1 januari 2009 aangewezen als een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) met het nummer 8020.53.397. Giften aan de stichting zijn aftrekbaar van de inkomsten- en vennootschapsbelasting. Kamer van Koophandel: 41157707.

Geachte donateurs,

Hoewel je zou denken dat alles wat er door en over Couperus is geschreven inmiddels wel is gevonden, duiken er soms toch weer nieuwe vondsten op. Dit nummer is voor een groot deel gevuld met onontdekte schatten uit de Couperus-wereld: opdrachten, een brief, een tekening, een spotdicht en een romanfragment.

Onlangs werden er exemplaren van Couperus' werk geveild, waarin hij opdrachten bleek te hebben geschreven aan ene D. de Wild. H.T.M. van Vliet schreef een artikel over deze opdrachtexemplaren en geeft zo een kijkje in hoe Couperus omging met present-exemplaren en opdrachten en Evert Paul Velkamp dook in de familiegeschiedenis van deze D. de Wild.

H.T.M. van Vliet deed overigens meer vondsten: hij vond een onbekende tekening bij een van Couperus' verhalen en een spotdicht op Couperus op de wijs van 'Klein, klein kleutertje'. Ook hielp hij Eric A. van Rooij bij de ontcijfering van een onlangs door Van Rooij ontdekte brief van Couperus. En Caroline de Westenholz deed een opvallende ontdekking terwijl ze een spannend boek aan het lezen was. Verder interviewde ik Sander Bink van rond1900.nl over zijn boekenserie Randon Couperus en overnachtte ik in Vegawagen Psyche, waarbij ik *Psyche* herlas.

Ten slotte kunt u zoals gewoonlijk onze vaste rubrieken lezen, met één nieuwe aanvulling: een call for papers aan het eind van het nummer, die ik hier alvast wil noemen en toelichten.

Arabesken werkt al een tijdje aan de hand van losse thema's, en dat willen we verder uitbreiden. Uiteraard is nog niet alles over Couperus gezegd, maar wel al veel, en daarom wil *Arabesken* de inhoud van haar artikelen graag uitbreiden naar nieuwe invalshoeken, zoals andere disciplines dan de literatuurwetenschap.

Voor het volgende nummer roepen we iedereen met kennis van en interesse in gender studies op een artikel te schrijven over Couperus en het androgyne. Uiteraard is daar, zoals ook in de call for papers vermeld is, al wel onderzoek naar gedaan, maar we hopen dat onderzoek nog te kunnen uitbreiden. In de call for papers staat waar we naar op zoek zijn en hoe u eventueel aan meer informatie kunt komen.

Mocht het zo zijn dat u zelf een idee heeft voor een in uw ogen nog onontgonnen thema rond de wereld van Couperus, dan nodigen we u van harte uit ons dat te laten weten. U kunt in dat geval een mail met het thema en uw idee daarover sturen naar: arabesken@louiscouperus.nl.

Het is vanzelfsprekend in elk geval de bedoeling iedereen te blijven wijzen op de schatten van Couperus, opdat er gedweept kan worden, zoals Couperus dat zelf zo goed kon beschrijven: 'Haren verliefden glimlach bijna niet kunnende bemeesteren, zag zij hem aandachtig, nam hare blik hem geheel, borg zij zijn beeld op als een schat in hare herinnering' (*De Ode, Volledige Werken Louis Couperus*, deel 40, p.12). ♣

*Namens het bestuur en de redactie,
Hester Meuleman*

‘Deze serie mijner boeken’

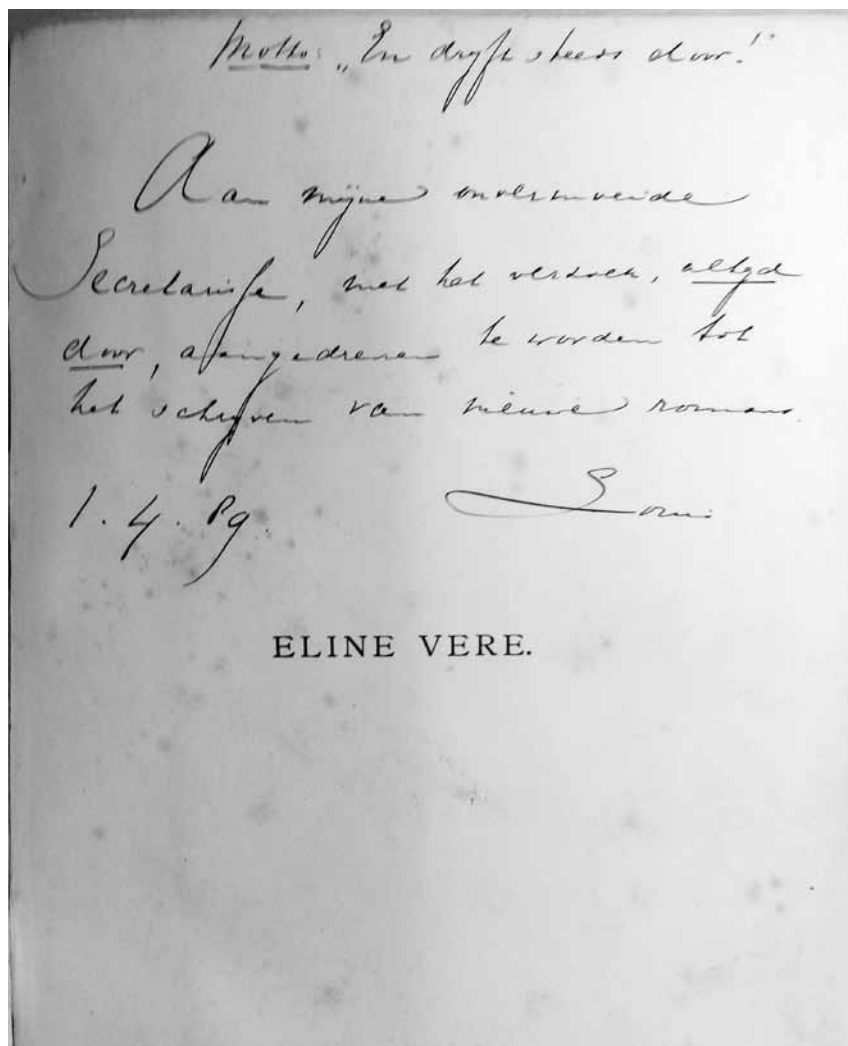
In juni jongstleden werd op een veiling in Diemen een kavel met negen boeken van Louis Couperus aangeboden. Op zichzelf niet bijzonder, zij het dat Couperus in elk van de boeken een opdracht heeft geschreven aan een zekere D. de Wild. Het veilinghuis schatte vooraf de waarde van de kavel totaal verkeerd in op 80-120 euro. Tot verbijstering van de veilingmeester stegen de biedingen uiteindelijk tot ruim boven de 12.000 euro. Deze unieke reeks boeken met een handgeschreven opdracht aan één persoon roept allerlei vragen op.

Door H.T.M. van Vliet

Voor literatuurliefhebbers zijn opdrachtexemplaren van boeken een gewild verzamelobject, zeker als het gaat om het werk van een beroemde auteur. Net als een handschrift of een brief, geeft een boek met een handgeschreven persoonlijke opdracht de eigenaar het gevoel heel dicht in de buurt te komen bij de door hem of haar geliefde en bewonderde schrijver. Vandaar dat dit soort boeken bijzonder gekoesterd worden en slechts zelden door de bezitters ter inzage of in bruikleen worden gegeven. Maar soms hebben literatuurliefhebbers en -onderzoekers het geluk dat opdrachtexemplaren op de markt komen en zo voor even hun geheimen prijsgeven. Meestal verdwijnen ze daarna weer snel in een gesloten collectie, tenzij een bibliotheek of museum over genoeg middelen beschikt om het bijzondere boek op een veiling aan te kopen.

De waarde van opdrachtexemplaren is afhankelijk van de status van de schrijver, de aard van de opdracht en de zeldzaamheid. Van moderne auteurs als Jan Wolkers, Gerard Reve, Cees Nooteboom, A.F.Th. van der Heijden en Tommy Wieringa zijn inmiddels zoveel opdrachtexemplaren in omloop dat hun waarde beperkt is. Daarentegen zijn van oudere auteurs veel minder opdrachtexemplaren bekend. Vroeger was er weinig direct contact tussen schrijver en publiek: er waren geen signeersessies in bibliotheken of boekhandels, geen bezoeken aan scholen en geen poëzieavonden of andere grote literaire evenementen. Alleen bestond er vanaf het begin van de negentiende eeuw een uitgebreid lezingencircuit, georganiseerd door afdelingen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en verschillende literaire genootschappen. Maar het was niet vanzelfsprekend dat auteurs bij dergelijke lezingen boeken signeerden. In het geval van Louis Couperus kwam daar nog bij dat hij het grootste deel van zijn leven in het buitenland woonde en dus zijn lezerspubliek nooit ontmoette. Zijn familieleden en kennissen kregen wel exemplaren van zijn boeken, maar zij bevatten geen opdracht. Couperus liet deze presentexemplaren, ook toen hij nog in Nederland woonde, heel onpersoonlijk rondsturen door zijn uitgever L.J. Veen met het opschrift ‘Van den Schrijver’ of met een inliggend visitekaartje.¹ Het was zelfs niet vanzelfsprekend dat de familieleden en kennissen een gebonden boek kregen; soms moesten ze genoeg nemen met een ingenaaid exemplaar.²

Vanaf *Babel* (1901) zag Couperus zelfs af van presentexemplaren:

Op de vorige blz.:
Reeks van negen
boeken met opdracht
(collectie Matla,
Den Haag).
Links: Eline Vere,
1ste dr., latere pri-
véband (collectie
Literatuurmuseum,
Den Haag).

‘Het wordt den laatsten tijd zoo eenvoudig weg als een verplichting beschouwd, en niet als een beleefdheid, dat ik nauwelijks een dankje krijg, en ik maak dus grève, en laat den volke weten, dat ik voortaan géene presentex. meer zend.’³

Na het verschijnen van het eerste deel van *De boeken der kleine zielen* kregen alleen Couperus’ vader, zijn schoonmoeder en J.H. Ram (1861-1913) nog geregeld een boek toegestuurd. Uiteindelijk bleef alleen de schoonmoeder, mevrouw Johanna W.P. Baud-Steenstra Toussaint (1844-1927), over. Soms liet Couperus zijn uitgever een enkel boek als cadeau sturen, maar zoals hij in 1902 schreef: ‘Ik ben niet erg gul meer met presentexempl.’⁴

Opdrachten

Naast alle presentexemplaren zijn er uit de eerste perioden van Couperus’ schrijverschap maar een paar boeken met een opdracht overgeleverd. De bekendste en mooiste

daarvan is het exemplaar van de eerste druk van *Eline Vere*, opgedragen aan zijn latere vrouw Elisabeth Baud, die een stimulerende rol had gespeeld bij het tot stand komen van de roman en het kladhandschrift voor de eerste publicatie in *Het Vaderland* in het net had overgeschreven:

Motto: "En drijft steeds door!"

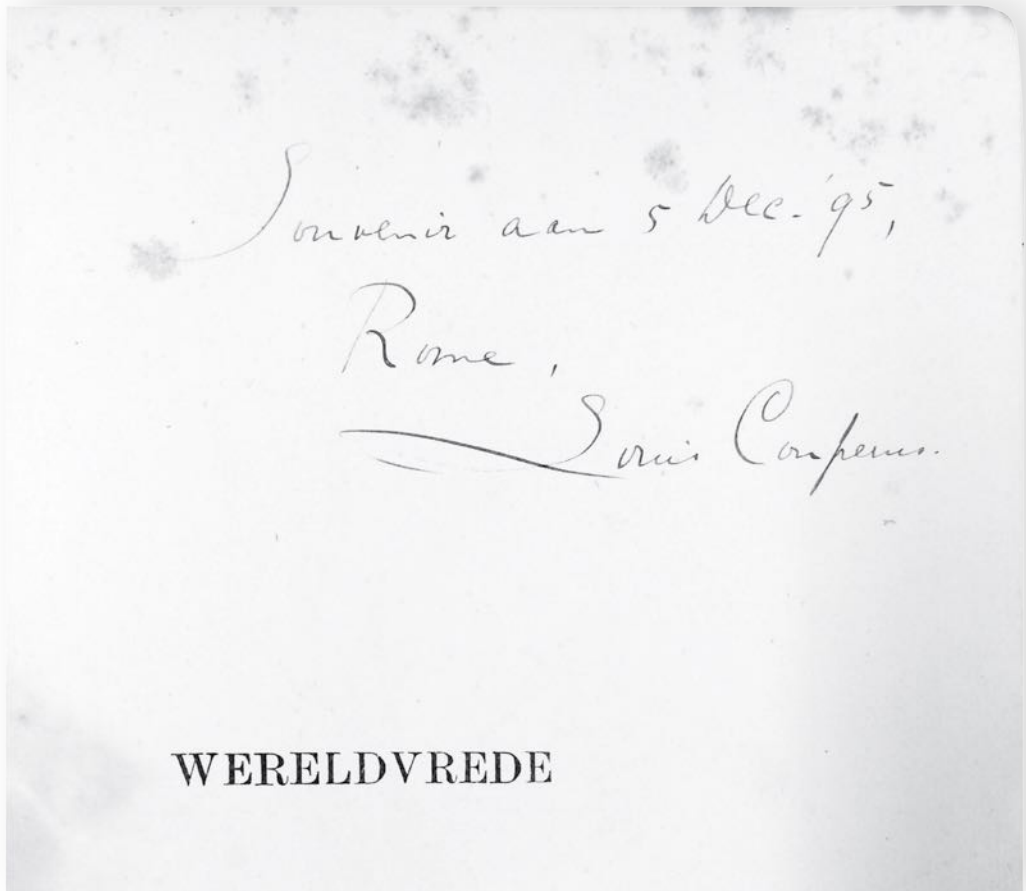
Aan mijne onvermoeide/Secretarisse, met het verzoek, altijd/door, aangedreven te worden tot/het schrijven van nieuwe romans.

1.4.89. Louis

V.l.n.r.: Wereldvrede,
1ste dr., 1ste bd
(collectie Koninklijke
Bibliotheek, Den
Haag),
Van en over mijzelf
en anderen, tweede
bundel, 1ste dr.,
1ste bd (collectie
Literatuurmuseum,
Den Haag) en
De stille kracht,
1ste dr., 1ste bd (in
particulier bezit).

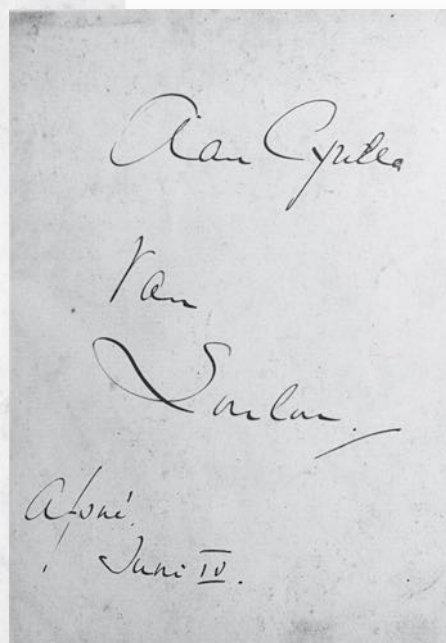
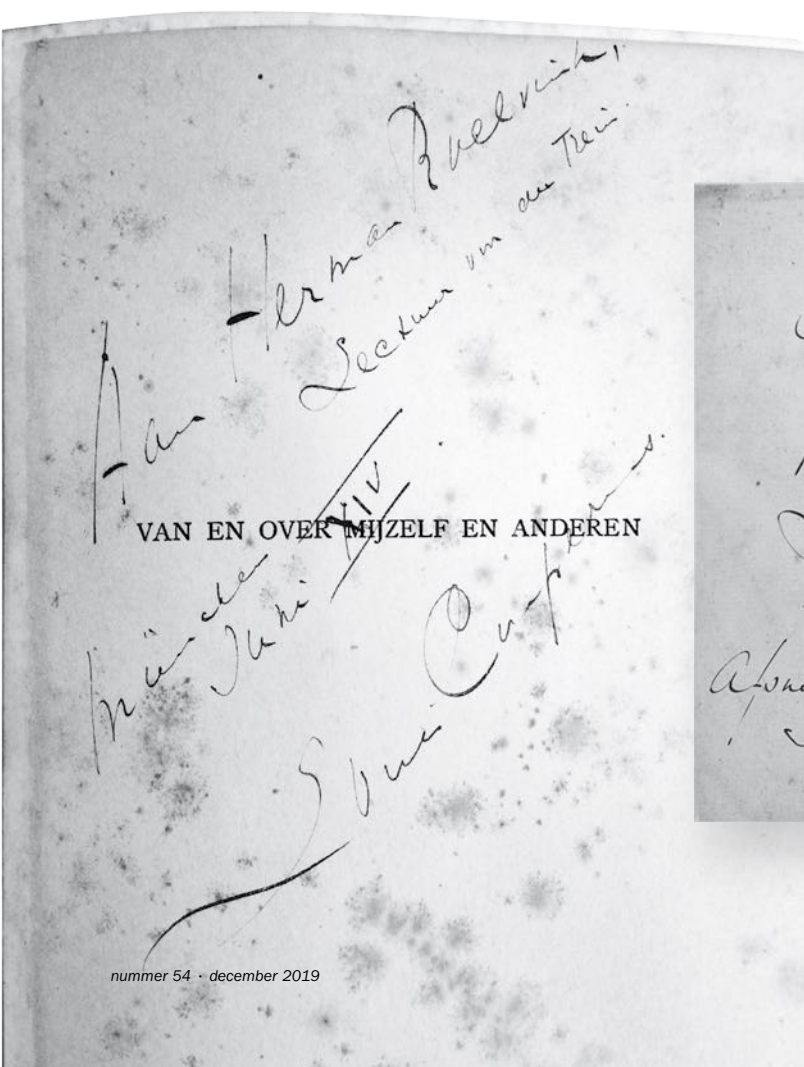
Het motto verwijst naar een passage in *Eline Vere* waarin verteld wordt hoe Jeanne Ferelijn haar man Frans voortdrijft, in de zin van 'aanjagen', 'opjatten'.⁵ Verder is er een exemplaar van *Wereldvrede* (1895) met een anonieme opdracht:

Souvenir aan 5 Dec. '95,
Rome,
Louis Couperus.

Eind oktober 1895 was Couperus vanuit Venetië in Rome aangekomen, waar hij logeerde in Hotel du Sud, Via Lombardia. Daar ontving hij zijn auteursexemplaren van de pas verschenen roman *Wereldvrede*. Op 3 december vroeg hij Veen hem een extra, gebonden exemplaar te sturen.⁶ Waarschijnlijk was dit het boek waarin hij de opdracht schreef. Couperus kan het geschenken hebben aan Maurits Wagenvoort (1859-1944) die toen in Rome verbleef of aan een van de Nederlanders met wie Wagenvoort hem in contact bracht: barones Cornelia von Müffling (1863-1901), de journalisten Catharina de Vries Robbé (1852-1899) en Herman Modderman (1865-1897), en de schilder Thomas Cool (1851-1904). In deze tijd waren ook de schilders Pieter de Josselin de Jong (1861-1906) en Romolo Koelman (1847-1912) in Rome en de beeldhouwer Pier Pander (1864-1919) woonde er.⁷ Een andere mogelijkheid is, dat het boek bestemd was voor Martina Scheurleer (1830-1902), de moeder van Couperus' bankier. Zij logeerde in december 1895 ook in Rome en Couperus liet haar door Veen een ingenaaid exemplaar van *Majesteit* sturen.⁸ Zoals bekend, vormen de romans *Majesteit* en *Wereldvrede* min of meer één geheel.

In 1904 schonk Couperus een exemplaar van *De stille kracht* aan zijn collega-schrijver Cyriel Buysse (1859-1932) als dank voor de logeerpartij in diens zomerverblijf Maison

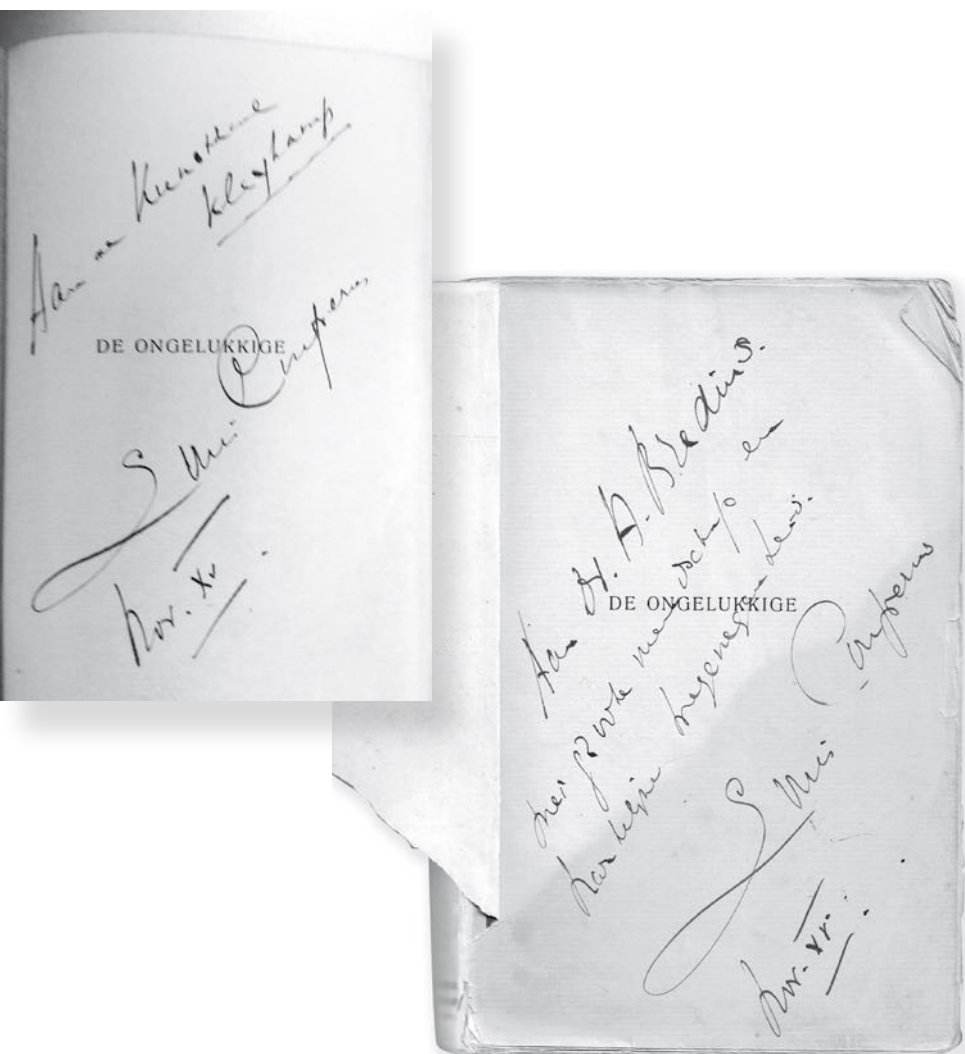

V.l.n.r.: God en
goden, 1ste dr., 1ste
bd (collectie Haags
Gemeentearchief),
De ongelukkige, 1ste
dr., 1ste bd (collectie
Literatuurmuseum,
Den Haag) en
De ongelukkige,
1ste dr., 2de bd (in
particulier bezit).

Aan Herman Kleykamp.
Herinnering aan de Voorzitter 15
23 en 30 Mei 1915
In hartelijke
Guis Couperus.

Rose te Afsnee: 'Aan Cyrille/Van Loulou./Afsné/Juni IV'. Tien jaar later maakte het echtpaar Couperus in Rome kennis met de toneelleider Herman Roelvink (1883-1957), met wie het intensief zou gaan samenwerken. Hij ontving in juni 1914 een exemplaar van de tweede bundel *Van en over mijzelf en anderen* met de opdracht: 'Aan Herman Roelvink./Lectuur voor den Trein!/München, Juni XIV'./Louis Couperus.' Verder zijn er uit deze periode geen opdrachtexemplaren bekend.

Alles veranderde na de terugkeer van Couperus in Nederland. Hij maakte nieuwe vrienden, zoals het echtpaar Van Blijenburgh-Böhtlingk,⁹ en toen hij vanaf maart 1915 door het hele land lezingen ging geven, kwam hij in direct contact met een groot publiek. De auteur die eerder had besloten geen presentexemplaren meer rond te sturen, deelde nu opeens royaal boeken met handtekening en/of opdrachten uit. Eind maart 1915 vroeg hij Veen om drie exemplaren van *God en goden*, 'die ik cadeau wou geven aan personen, die mij bloemen hebben gezonden'.¹⁰ En half december schreef hij aan Veen:

Vindt ge het indiscreet zoo ik vroeg mij een 20-tal boeken te zenden, die vermoedelijk toch op je zolders liggen te sluimeren; ik geef er nu en dan een cadeau met mijn handtekening, en dat wordt zeer ge-apprecieerd. Zend mij dus wat je missen kunt, wat stil ligt [...]. Mij zou je er zeer meê verplichten en het werk komt zoo toch ook weêr onder de menschen, wat ook al weêr een reclame is.¹¹

Zo ontving mevrouw Ermina Kleykamp (1868-1931), die de lezingen van 23 en 30 maart 1915 in haar kunstzaal had georganiseerd, een exemplaar van *God en goden*: 'Aan Mevrouw Kleykamp./Herinnering aan de Voordrachten van 23 en 30 Maart XV./In hartelijke toegenegenheid./Louis Couperus.'¹² De Kunstzaal kreeg ook een exemplaar van *De ongelukkige*, evenals de kunstkenner en -verzamelaar dr. Abraham Bredius (1855-1946), met wie Couperus geregeld na een lezing soupeerde: 'Aan Dr. A. Bredius./met groote vriendschap en hartelijke toegenegenheid./Louis Couperus/Nov. XV.' In dezelfde maand

aan J. C. G. Alberts.
Compens

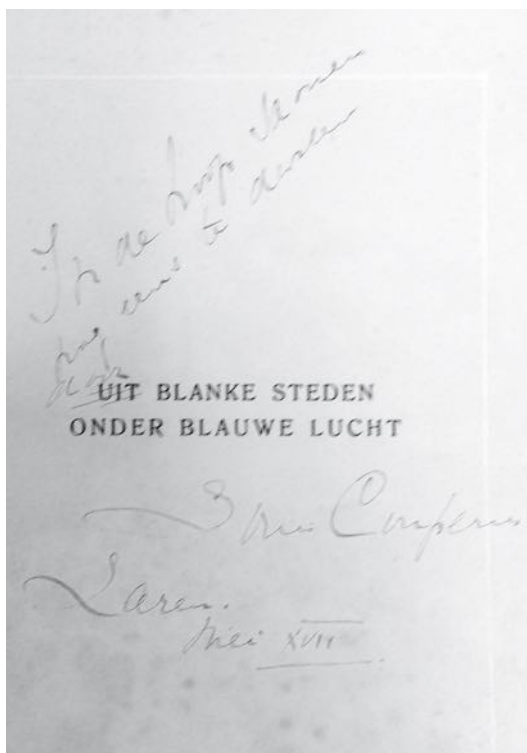
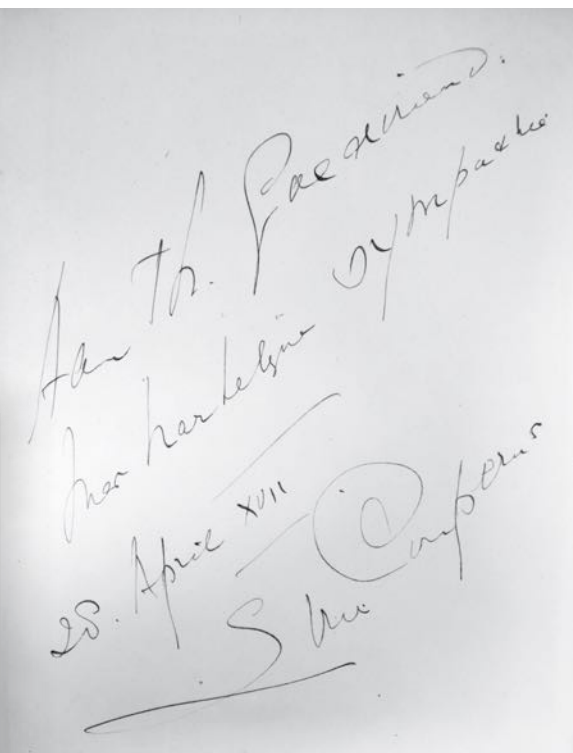
DE ONGELUKKIGE

Wie
Kant
van. xv.

aan Koning van Anker Toerisme?
Ik heb te zien...
Ik heb te zien...
Kant...
Compens.

Wie
Kant...
Compens.

xv

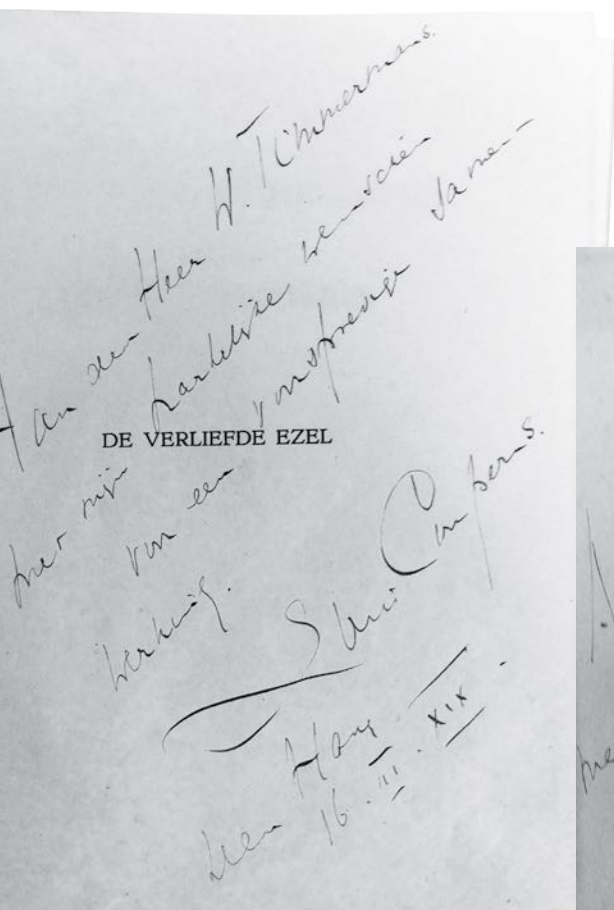
gaf Couperus een derde exemplaar van *De ongelukkige* aan de journalist en tijdschriftredacteur Johan C.P. Alberts (1893-1967): 'Aan J.C.P. Alberts./Louis Couperus/Den Haag/Nov. XV.'

Toen een onbekende in 1916 aan Couperus voorstelde een voordracht te geven van fragmenten uit *Antiek toerisme*, kreeg hij of zij bij wijze van antwoord een exemplaar van de roman met: 'Een lezing uit Antiek Toerisme??/Ik weet het niet.../Ik geloof het niet.../Vedremo.../Louis Couperus./14.III. XVI'. Verder werden nieuwe Haagse kennissen van Couperus als de schilder Th. Goedvriend (1879-1969) en de classicus Cornelius Dee (1862-1935), in 1917 verblijd met een exemplaar van respectievelijk *God en goden*: 'Aan Th. Goedvriend./Met hartelijke sympathie/28.April XVII./Louis Couperus' en *Babel*: 'Aan den Heer C. Dee./met hartelijke sympathie./Louis Couperus/Den Haag/Maart 1917'.¹³ In hetzelfde jaar kreeg Roelvink een exemplaar van de eerste bundel van *Uit blanke steden*: 'In de hoop samen/nog eens te dwalen/[<- Uit>] door [Blanke Steden Onder Blauwe Lucht]/Louis Couperus/Laren./Mei XVII'.¹⁴ De Vlaamse schrijver en journalist André de Ridder (1888-1961), die erin was geslaagd Couperus in 1916 voor *Den Gulden Winckel* te interviewen kreeg als herinnering daaraan een exemplaar van *De komedianten*: 'Aan André de Ridder/Herinnering aan zijn/beminnelijk bezoek op de/Hoogewal./Louis Couperus/Den Haag/Nov. XVII'. Eerder had hij van Couperus een gesigneerd exemplaar van *De ongelukkige* ontvangen.¹⁵

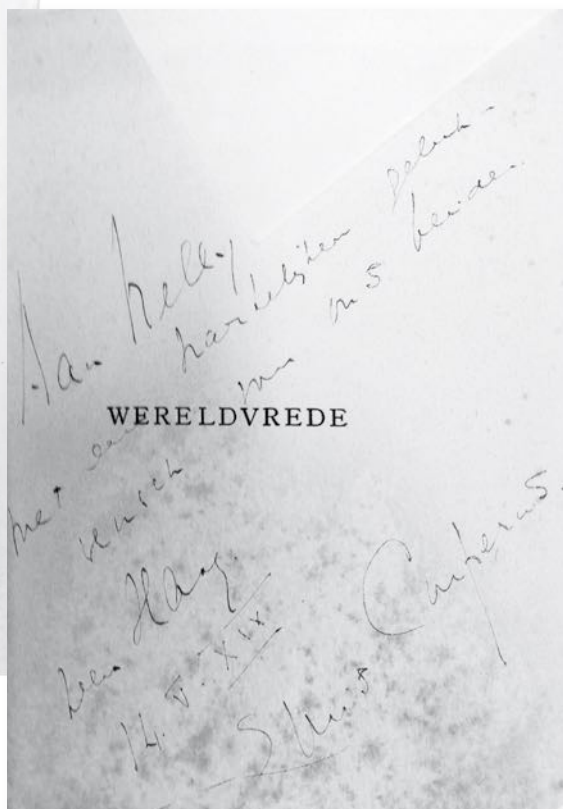
Ook 'gewone' fans kwamen in aanmerking voor een opdrachtexemplaar. Zo ontving in 1917 een zekere 'Lientje' een exemplaar van *De zwaluwen neêr gestreken...*: 'Aan Lientje./met de beste groeten van/den Meester!/Louis Couperus/Den Haag/Jan XVII.'

V.l.n.r.: De ongelukkige, 1ste dr., 1ste bd (in particulier bezit). Antiek toerisme, 1ste dr., ingenaaid, latere privéband (collectie Literatuurmuseum, Den Haag), God en goden, 1ste dr., 1ste bd (collectie Literatuurmuseum, Den Haag) en Uit blanke steden, eerste bundel, 1ste dr., 1ste bd (collectie Literatuurmuseum, Den Haag).

DE ZWALUWEN NEËR GESTREKEN...

V.l.n.r.: De zwaluwen neêr gestreken..., 1ste dr., 1ste bd (collectie Literatuurmuseum, Den Haag), De verliefde ezel, 1ste dr., 1ste bd (collectie Literatuurmuseum, Den Haag) en Wereldvrede, 3de [= 2de] dr., band Wierink (collectie Literatuurmuseum, Den Haag).

De leraar en vertaler Willy Timmermans (1886-?) die met Couperus allerlei nooit gereali-seerde vertaalplannen maakte, kreeg een exemplaar van *De verliefde ezel* toegestuurd: 'Aan den Heer W. Timmermans./met mijn hartelijke wenschen voor een voorspoedige samenwerking./Louis Couperus./Den Haag/16.III.XIX.'

Ten slotte gaf Couperus ook familieleden en vrienden boeken met een opdracht. Een zekere Nelly kreeg een exemplaar van de tweede druk van *Wereldvrede* cadeau: 'Aan Nelly/met een hartelijken gelukwensch van ons beiden./Den Haag./14.V.XIX/ Louis Couperus.'¹⁶ En zijn nichtje Betty Wijnaendts van Resandt (1899-1983) ontving het voorleesexemplaar van *Uit blanke steden onder blauwe lucht*: 'Aan onze lieve Betty./van oom Louis en tante Betty./Kerstmis. XXII/Mogen dezen Indrukken van/de Groote Kunst in Italië/eigen kunstgevoel doen/ontwikkelen!/N.B./ (De aantekeningen hier en daar maakte ik toen ik deze/boeken voor een lezing/gebruikte.)/Oom Louis'.¹⁷

Kerstmas 1811
 Londen
 14 in 1811

Kerstmis. X^m
Hogen deer Kunt is Dink
me Grote kintgemeel
leven. Onschuldig!
- in een
lezen.

N.B. (The antebellum here is an
 made in here is an
 of the war as a
 of the war.) Mrs. Davis

Derix de Wild

Alle hierboven beschreven gesigioneerde boeken en opdrachtexemplaren schonk Couperus als aardigheid, als herinnering of als cadeau, belangeloos en zonder tegenprestatie van de ontvanger.¹⁸ Dit lag anders bij de boeken uit het bezit van de mysterieuze D. de Wild, die in juni van dit jaar werden geveild en nu deel uitmaken van de collectie-Matla. Deze reeks is niet alleen bijzonder omdat alle boeken zijn opdragen aan één en dezelfde persoon, maar ook omdat ze blijkbaar hebben gediend als 'betaling in natura' voor een tegenprestatie. Dit blijkt duidelijk uit de opdracht: 'Aan D. de Wild/in hartelijken dank voor den zorg en kunst, gewijd aan het portret van Mr. Jan Couperus (1755-1833) bied ik deze serie mijner boeken./Louis Couperus/Den Haag./Jan. XVIII.' Deze opdracht staat alleen in het eerste boek van de serie, de andere hebben: 'Aan D. de Wild/Louis Couperus/Den Haag/Jan. XVIII.' Het portret dat wordt genoemd, is een olieverfschilderij dat rond 1800 werd gemaakt van de regent en volksvertegenwoordiger Jan Couperus. En dit gegeven leidt vrij eenvoudig naar de identiteit van D. de Wild. Hij was restaurator van schilderijen en had een atelier in de Laan van Meerdervoort te Den Haag.

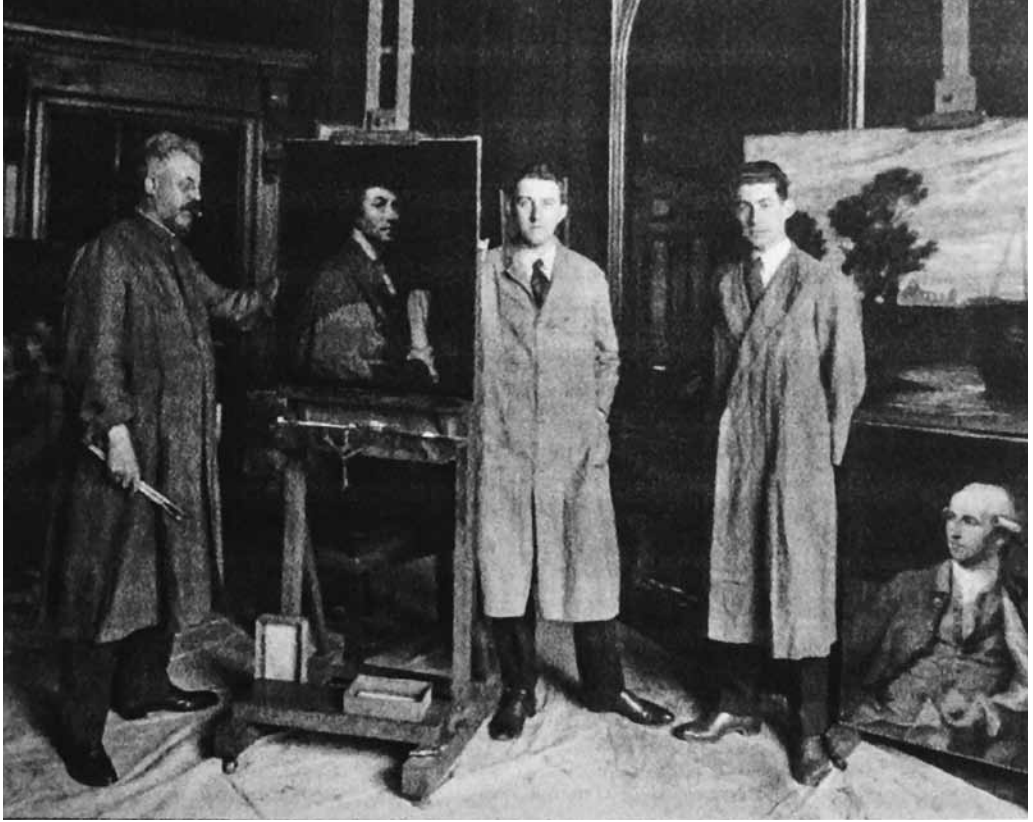
Derix de Wild werd op 30 juni 1869 in het Limburgse dorp Kessel aan de Maas geboren. Wanneer het gezin naar Den Haag is verhuisd, is niet duidelijk. Derix begon zijn carrière als postbeambte.¹⁹ Waarschijnlijk aan het begin van de twintigste eeuw werd hij door zijn jongere broer Carel Frederik Louis (1870-1922) overgehaald om net als hij schilderijen te gaan restaureren. Carel werkte eerst in de Haagse vestiging van de kunsthandel Goupil & Cie en hij had aspiraties om schilder te worden. Op voorspraak van onder anderen Abraham Bredius kreeg hij een beurs van het Koninklijk Huis om in het buitenland een opleiding tot restaurator van schilderijen te volgen. Terug in Nederland begon hij een restauratieatelier aan de Laan van Meerdervoort in Den Haag. Binnen korte tijd kreeg hij het Mauritshuis en het (latere) Frans Hals Museum als vaste klanten. In de zomer van 1911 werd Carel gevraagd in dienst te treden bij de kunsthandel Knoedler & Co in New York. Na een succesvol dienstverband vestigde hij in 1916 een eigen atelier aan Fifth Avenue 753.

Na het vertrek van zijn broer naar New York nam Derix het atelier en alle klanten over. Hij ontwikkelde zich tot een zeer gerespecteerde restaurator, die niet alleen werkte voor grote musea maar ook voor particuliere verzamelaars, zoals Bredius. Bij zijn dood in december 1932 werd in *De Telegraaf* over hem vermeld: 'Hij paarde kunsthistorische en technische kennis aan consciëntieuze voorzichtigheid en vaardigheid.'²⁰ Zijn zoon Martin de Wild (1899-1969) zou uitgroeien tot restaurator en wetenschapper van nationale en internationale faam.²¹

In tegenstelling tot zijn broer Carel en zijn zoon Martin is er van Derix de Wild geen archief bewaard gebleven.²² Daardoor weten we niet hoe en wanneer het contact tussen Derix de Wild en Louis Couperus tot stand is gekomen. De link tussen de twee vormt het geschilderde portret van Jan Couperus dat door de schrijver waarschijnlijk in de loop van 1917 aan De Wild ter restauratie is aangeboden. Het is mogelijk dat Bredius, die beiden goed kende, heeft bemiddeld, maar deze rol kan ook mevrouw Kleykamp hebben gespeeld. De kunstzaal was een klant van De Wild en de zoon van Derix was getrouwd met Cornelia Haagen Smit, een familielid van mevrouw Kleykamp.²³ Maar het is ook heel goed denkbaar dat Couperus zelf het atelier van De Wild kende en dus geen bemiddeling nodig had. In ieder geval had zijn zwager Benjamin Vlieland Heine (1877-1956) in 1901, 1902, 1903 en 1909 restauratiewerkzaamheden (onder andere van een portret) door het atelier laten uitvoeren.²⁴

De opdracht aan De Wild geeft geen antwoord op de vraag uit hoeveel boeken de serie heeft bestaan. Wel is zeker dat de negen boeken die een paar maanden geleden werden geveild onvolledig zijn. Couperus heeft namelijk elk boek met eenromeins cijfer

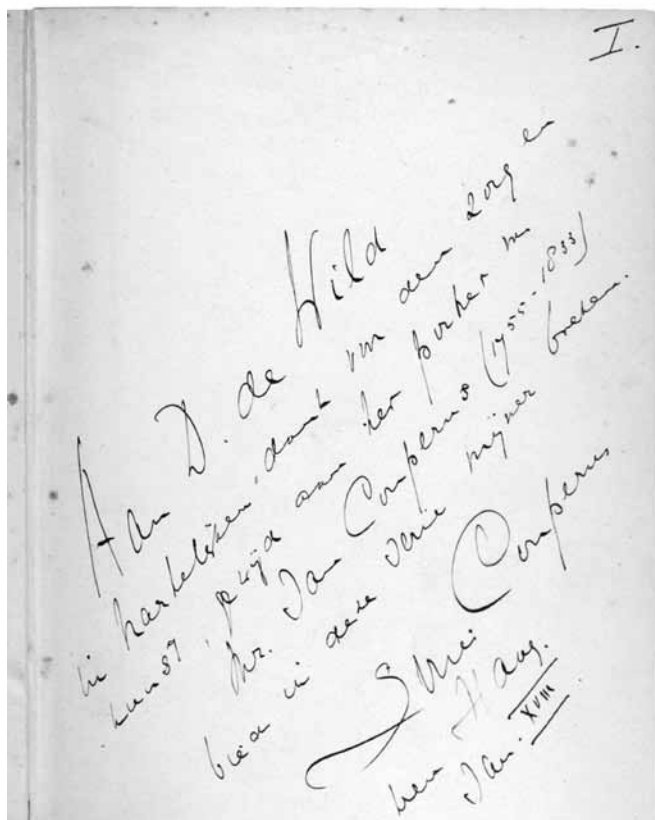
Links: Uit blanke steden, eerste bundel, 1ste dr., ingenaaid (collectie Literatuurmuseum, Den Haag).

*Derix de Wild (links)
met zijn zoon Martin
(midden) en zijn neef
Louis (rechts)
(collectie RKD,
Den Haag).*

genummerd en het hoogste nummer is XV; dit betekent dat er boeken uit de reeks ontbreken. Verder onderzoek heeft nog twee titels met een opdracht aan D. de Wild opgeleverd, die jaren geleden al (apart) verkocht zijn.²⁵ Daarvan draagt er één het nummer XVII. Met andere woorden: de serie was nog groter dan aanvankelijk gedacht. Vermoedelijk heeft Couperus in januari 1918 twintig boeken met een opdracht aan De Wild geschonken in ruil voor de restauratie van het portret van zijn verre familielid. De serie kan als volgt worden gereconstrueerd; de gecursiveerde titels zijn veronderstellingen:

- I De boeken der kleine zielen: De kleine zielen (1ste dr., 1ste bd)²⁶
- II De boeken der kleine zielen: Het late leven (1ste dr., 1ste bd)
- III De boeken der kleine zielen: Zielenschemering (1ste dr., 1ste bd)
- IV De boeken der kleine zielen: Het heilige weten (1ste dr., 1ste bd)
- V De berg van licht. Eerste deel (1ste dr., 1ste bd)
- VI De berg van licht. Tweede deel (1ste dr., 1ste bd)
- VII De berg van licht. Derde deel (1ste dr., 1ste bd)
- VIII Eline Vere (5de dr., band Wenckebach)
- IX *Noodlot*
- X Extaze (2de dr., band Roland Holst)
- XI *Majesteit*
- XII Wereldvrede (1ste dr., aangepaste band *Majesteit*)

De boeken der kleine zielen, dl. 1: De kleine zielen, 1ste dr., 1ste bd (collectie Matla, Den Haag).

- XIII Hooge troeven of Langs lijnen
- XIV De stille kracht (2de dr., band Wierink)
- XV Psyche (1ste dr., 1ste bd)
- XVI Metamorfoze of Fidessa
- XVII Dionyzos (1ste dr., 1ste bd)
- XVIII Herakles
- XIX De ongelukkige
- XX De komedianten

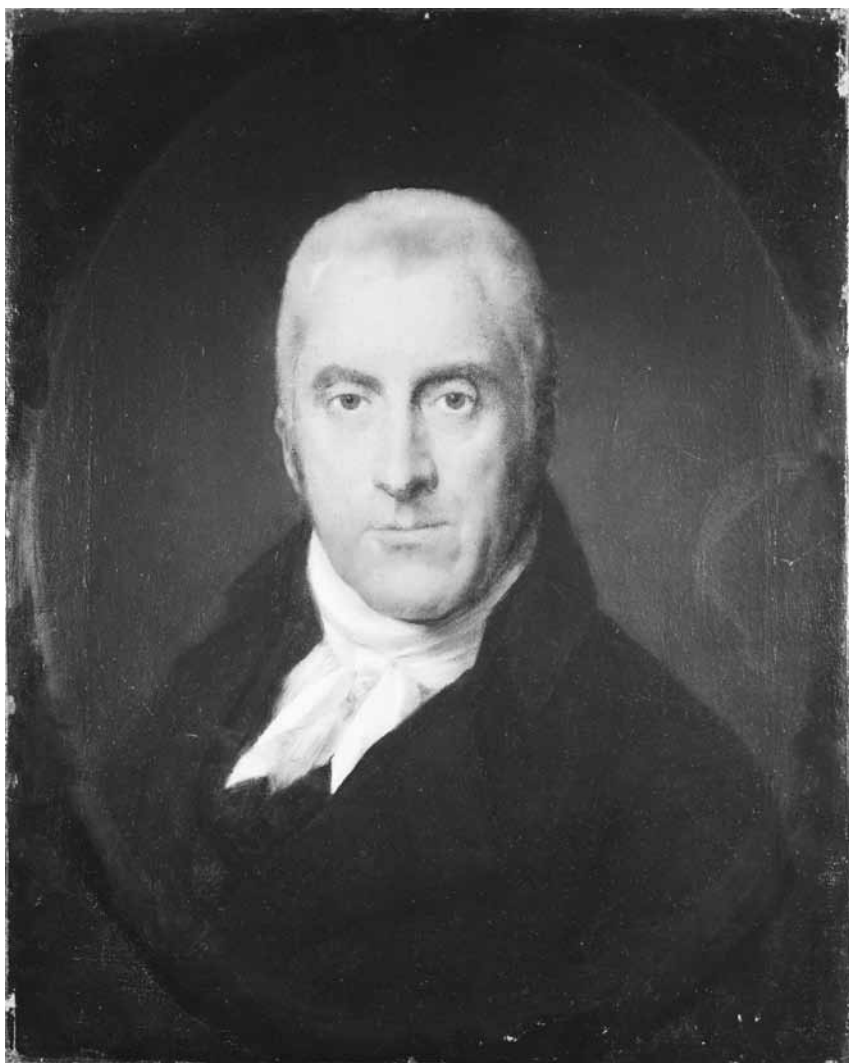
Jan Couperus

Jan Couperus, de verre verwant die Louis zo nadrukkelijk in zijn opdracht aan Derix de Wild noemt, werd op 8 oktober 1755 geboren in het Friese Woudsend, waar zijn vader Petrus Theodorus Couperus (1722-1799) predikant was. Tien jaar later werd de vader beroepen in Gouda. Daar volgde Jan het middelbaar onderwijs. In 1776 liet hij zich te Leiden inschrijven als rechtenstudent. Hij besloot de studie met een promotie op 24 december 1779.²⁷ Jan vestigde zich als advocaat in Gouda maar kwam al snel in het openbaar bestuur en de politiek terecht. In de rumoerige jaren van de Franse tijd was hij onder andere baljuw van Gouda en vertegenwoordigde hij de stad in de Nationale Vergadering. Later was hij secretaris en griffier van het zogenaamde Wetgevende Lichaam. Jan Couperus manifesteerde zich ook in de Goudse rederijkerskamer 'De

Korenbloem'. Hij hield er verschillende redevoeringen, onder andere over de 'Invloed der vrouwen op het hart en de zeden der mannen', waarin hij tot de weinig opzienbarende conclusie kwam: 'Het is de Liefde! het is de zucht om te behagen; het is de Invloed der vrouwen zelve welke hunne [= van de mannen] handelingen dien trap van grootheid en goedheid doet bereiken, welken een der eerste drijfveeren hunner daden is.'²⁸ Jan Couperus overleed op 16 november 1833 te Den Haag.²⁹

Voor zover bekend was Couperus in 1917 niet de eigenaar van het portret van Jan Couperus. Waarschijnlijker is dat het in het bezit was van de familie Baud. Guillaume Louis Baud (1801-1891), de grootvader van Elisabeth Baud en de oom van Louis Couperus,³⁰ had in zijn grote huis aan de Sophialaan 12 in Den Haag verscheidene portretschilderijen hangen. Niet alleen had hij een groot portret van zichzelf in ministeriële galakledij, maar ook was hij in het bezit van het schilderij van Petrus Theodorus

*Jan Couperus
(1755-1833), olie-
verfschilderij door
onbekende (foto:
collectie RKD,
Den Haag).*

Couperus, de vader van Jan.³¹ Dit schilderij was gemaakt door de bekende portretschilder Pierre Frédéric de la Croix (1709-1782), die in Amsterdam en Den Haag werkte. Door bemiddeling van Louis Couperus werd het portret van de predikant in 1884 uitgeleend voor een tentoonstelling gewijd aan Betje Wolff en Aagje Deken.³² Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Guillaume Baud naast het portret van de vader ook dat van de zoon, mr. Jan Couperus, bezat. Na zijn dood zal het in de familie zijn gebleven.³³

Toen op een gegeven moment een restauratie van het portret van Jan Couperus nodig bleek, zal dat ongetwijfeld in de familie zijn besproken en zal Louis zijn hulp hebben aangeboden. De schrijver was net als zijn vader zeer geïnteresseerd in de genealogie van de familie en hij was bijzonder trots op de vermeende Schotse afstamming, die overigens later onjuist bleek.³⁴ Couperus was zo gehecht aan het familiewapen – een duif die met een olijftak in de snavel opvliegt naar de zon – dat hij het gebruikte op zijn briefpapier en Veen voorstelde het te verwerken in de bandtekening van *Wereldvrede*, ‘want het is geheel het symbool van den Vrede’.³⁵ En in de roman *Metamorfoze* schreef hij over zijn alter ego Hugo Aylva: ‘Toen, na het snuffelen in wat oude familie-papieren, kreeg hij plezier in genealogie, in heraldiek. Zijne familie was een oude familie; ze was van Engelsche afkomst en stamde af van een Earl of Aylv; voorouders, om politieke redenen tijdens Cromwell gevlucht, waren geweken naar Friesland; hadden er zich genaturaliseerd; de naam was geworden Aylva, de titel te loor gegaan.’³⁶ Zo zal het voor de schrijver Couperus in januari 1918 een grote voldoening zijn geweest dat een reeks van zijn boeken de restauratie had mogelijk gemaakt van het portret van een van zijn beroemde voorvaders.³⁷

Noten

1. Vgl. Louis Couperus, *De correspondentie*. Ed. H.T.M. van Vliet. Amsterdam, 2013. 2 dln. Dl. 1, p.72, 91-92, 116, 138, 149, 152, 213, 233, 250-251.
2. Zoals L.J. Veen en andere uitgevers ook altijd ingenaaide boeken als recensie-exemplaren rondstuurden. Deze hebben op de Franse titel een stempel ‘Ter recensie’. Ik bezit twee titels van Couperus met een dergelijk stempel.
3. Couperus, *De correspondentie*, dl. 1, p.323-324.
4. Couperus, *De correspondentie*, dl. 1, p.393.
5. Vgl. Frédéric Bastet, ‘Couperus, Lancelot en nog iemand. Opdracht aan een drijvende dame’. In: *De Parelduiker* 11 (2006), nr. 3, p.12-14. – Bastet (en anderen na hem) lezen in de opdracht ten onrechte ‘secretaresse’; Couperus gebruikt echter de vrouwelijke vorm van het woord ‘secretaris’, die vroeger niet ongewoon was.
6. Couperus, *De correspondentie*, dl. 1, p.161.
7. Vgl. Couperus, *De correspondentie*, dl. 2, p.66-67, 82.
8. Couperus, *De correspondentie*, dl. 1, p.166.
9. Vgl. Louis Couperus, *Sempre il tuo. De brieven van Louis Couperus aan de familie Van Blijenburgh-Böhntlingk*. Ed. H.T.M. van Vliet. Wildert, 2003.
10. Couperus, *De correspondentie*, dl. 1, p.699.
11. Couperus, *De correspondentie*, dl. 1, p.747-748. – Veen stuurde de boeken een dag later. – Couperus zal een vergelijkbaar verzoek hebben gedaan aan de uitgevers Van Holkema & Warendorf en Nijgh & Van Ditmar, want er bestaan ook opdracht-exemplaren van *De ongelukkige* en *De komedianten*.
12. Bij beide gelegenheden las Couperus het verhaal ‘De Zonen der Zon’ uit de bundel *God en goden*.
13. Zie voor de classicus dr. Dee: Couperus, *De correspondentie*, dl. 2, p. 341. – Het exemplaar van *Babel* maakt nu deel uit van de collectie-Matla.
14. Roelvink kreeg ook een exemplaar van de bundel *Antieke verhalen* (1911). Hiervan is alleen de opdracht in fotokopie bewaard gebleven: ‘Leuke dingetjes/al zeg ik het zelf.../Louis Couperus.’
15. Beide boeken in particulier bezit.

16. Iemand heeft de achternaam van Nelly uit de opdracht geknipt, zodat de identiteit van de ontvanger moeilijk te achterhalen is.
17. Ik pretendeer zeker niet hier een volledige lijst te hebben gegeven. Veel exemplaren met een mogelijke handtekening of opdracht zijn (nog) zoek. Zo is het zeker dat mevrouw Charlotte van Blijenburgh-Böhtlingk een exemplaar heeft gekregen van *De ongelukkige* en haar man een van *Iskander*. En waar zijn bijvoorbeeld de exemplaren van Couperus' biograaf Henri van Booven? – In het Literatuurmuseum bevindt zich nog een exemplaar van de tweede druk van *Het zwevende schaakbord* met een opdracht van mevrouw Couperus: 'Met vele lieve/gedachten/ Betty./26 Mei.'
18. Ook het exemplaar voor mevrouw Kleykamp hoort hierbij: het werd geschenken uit dankbaarheid voor de hulp bij het organiseren van lezingen maar het was geen deel van een zakelijke overeenkomst.
19. In zijn huwelijksakte van 27 februari 1899 en de geboorteakte van zijn zoon Angenitus Martinus van 20 mei 1898 staat Derix vermeld als 'postambtenaar' (Haags Gemeentearchief). – Bij zijn overlijden schreef *De Telegraaf*: 'Derix de Wild was aanvankelijk beambte der Posterijen' ('Bij het overlijden van Derix de Wild'. In: *De Telegraaf*, 6 december 1932).
20. Zie noot 19.
21. Esther van Duijn, 'Restauratoren uit het verleden. Dr.Ir. Angenitus Martinus de Wild: Schilderijenrestaurator, chemicus, onderzoeker, kunstkenner en docent', <https://rijksmuseum.academia.edu>, 2007. – Esther van Duijn en Mireille te Marvelde, 'The Art of Conservation VII: Hopman en De Wild: The historical importance of two Dutch families of restorers'. In: *The Burlington Magazine* vol. 158, nr. 1363 (oktober 2016), p.812-823.
22. De archieven van Carel en Martin de Wild bevinden zich in het Rijksinstituut voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) te Den Haag.
23. Het echtpaar Kleykamp was ook aanwezig bij de begrafenis van Derix de Wild (vgl. *Het Vaderland*, 7 december 1932).
24. 'Journaal C.F.L. de Wild 1896-1911', p.118 (collectie Carel F.L. de Wild, RKD archiefnr. NL-HaRKD.0227, inventarisnr. 89).
25. Deze boeken bevinden zich nu in particulier bezit. De eigenaar wenst anoniem te blijven, maar heeft wel informatie over de boeken gegeven.
26. De heer Matla die zo vriendelijk was de boeken ter inzage te geven, heeft mij erop geattendeerd dat de bandtekening van Theo Neuhuys bij drie delen van deze reeks van *De boeken der kleine zielen* de hele band beslaat, dus ook het achterplat; alleen *Het heilige weten* heeft de 'normale' uitvoering. Ik kende deze variant nog niet.
27. John Ricus Couperus (1816-1902), de vader van de schrijver, maakte een gedeeltelijke vertaling van de Latijnse dissertatie van Jan Couperus over de plichten van de burger tegenover het vaderland (familiearchief Couperus in het Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 1.10.23, nummer 21).
28. Het concept van deze redevoering en van andere worden bewaard in het familiearchief Couperus (Nationaal Archief, Den Haag, toegangsnummer 1.10.23, nummer 25).
29. *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (NNBW) dl. IX, kolom 166-167.
30. Guillaume Baud was getrouwd met Wilhelmina Couperus (1818-1899), een zus van John Ricus Couperus.
31. Frédéric Bastet, *Louis Couperus. Een biografie*. Amsterdam, 1987, p.75, 279-280.
32. Vgl. J. Dyserinck, *Hulde aan Betje Wolff en Aagje Deken*. Middelburg, J.C. & W. Altorffer, 1884, p.38.
33. Het RKD meldt bij het portret van Jan Couperus 'in particulier bezit'. De schilder van het portret is overigens niet bekend.
34. Bastet, *Louis Couperus*, p.32-33.
35. Couperus, *De correspondentie*, dl. 1, p.153.
36. Louis Couperus, *Metamorfoze*. Ed. H.T.M. van Vliet e.a. Utrecht/Antwerpen 1988. Volledige Werken Louis Couperus [dl.] 13, p.53.
37. Met dank aan Marcel van den Boogert, Luc Daems, Hans Matla, Fokas Holthuis, Paul Snijders, Paul van Capelleveen, Caroline de Westenholz, Michiel Franken en Saskia Noot, die mij informatie en/of een foto verschaften.

Een belangrijke Nederlandse restaurator

Op 18 juni 2019 dook bij een Amsterdams veilinghuis een kavel op van maar liefst negen gesigioneerde boeken van Louis Couperus. De boeken zijn van een opdracht voorzien aan D. de Wild en van de datering januari 1918. Waarschijnlijk waren er in totaal vijftien boeken. Maar wie was die D. de Wild eigenlijk?

Door Evert Paul Veltkamp

In 1915 waren Couperus en zijn vrouw teruggekeerd in *patria* vanwege de oorlogsomstandigheden. De schrijver begon een lange reeks van lezingen door heel het land, en ging voort met het schrijven van zijn columns. Daarnaast nam hij actief deel aan het sociaal-culturele leven, vooral in de stad waar hij gevestigd was. Het zal bij een van zijn vrienden geweest zijn dat Couperus kennismakte met Deric de Wild, bijvoorbeeld bij de bevriende Abraham Bredius (1855-1946), oud-directeur van het Mauritshuis, of bij het echtpaar Kleykamp (van de Kunstzaal Kleykamp).¹

Deric de Wild was geboren in het Limburgse Kessel op 30 juni 1869 en trouwde met Hendrika Muns (1870-?) uit welk huwelijk in 1899 een zoon werd geboren. Hij was een broer van Carel Frederik Louis de Wild (1870-1922) die een opleiding volgde aan de Academie van beeldende kunsten in Den Haag en schilderijenrestaurator werd; hij was tevens graficus, etser, kunstschilder en verzamelaar, en werd in 1921 benoemd tot hoogleraar Care, Preservation and Restoration of Paintings aan de University of Pennsylvania, en diens gelijknamige zoon C.F.L. de Wild jr. (1890-1987) werd ook restaurator. Deric de Wild was aanvankelijk ambtenaar bij de posterijen maar, geïnspireerd door zijn broer, ging hij zich eveneens toeleggen op de restauratie van schilderijen en werkte tot de emigratie van zijn broer met hem samen waarna hij zich als zelfstandig restaurator vestigde. Nadat zijn broer in 1911 emigreerde naar New York, om bij de kunsthandel van Knoedler te gaan werken, nam Deric de Wild een nog belangrijker plaats in in de Nederlandse restauratiewereld.²

Moderne technieken

Deric de Wild werkte, net als zijn broer, voor belangrijke musea en particulieren. Van de musea zijn het Mauritshuis en het Frans Halsmuseum de belangrijkste geweest. Voor het laatste museum restaureerde hij vanaf 1918 verschillende groepsportretten van Hals. En in 1915 en 1922 restaureerde hij het *Meisje met de parel* van Johannes Vermeer voor het Mauritshuis. Opvallend is dat De Wild voor zijn restauraties in het Haarlemse museum uitvoerige documentatie en een dagboek naliet om daarmee ook voor toekomstige restauratoren een duidelijke verantwoording na te laten; daaruit blijkt ook dat hij zich bediende van de modernste technieken. In latere jaren werd hij daarin bijgestaan door zijn zoon dr.ir. Angenitus Martinus (Martin) de Wild (1899-1969) die in 1928 te Delft zijn proefschrift verdedigde, *Het natuurwetenschappelijk onderzoek van schilderijen*,

waarin juist op die modernste technieken, waaronder X-ray fotografie, werd ingegaan. Ook die zoon werd een bekend restaurator en was van 1938 tot 1947 privaattoecant aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Zoon Martin trouwde overigens in 1925 met Cornelia A.M. Haagen Smit (1899), dochter van Jan W.A. Haagen Smit (1870-1941), broer van de vrouw van de kunstzaaloprichter Pieter Kleykamp, Sibilla M.M.A. Haagen Smit (1868-1931).

Beide broers en de zoons C.F.L. de Wild jr. en A.M. de Wild stonden er om bekend moderne technieken te gebruiken bij hun werk, dat wil zeggen dat ze op basis van scheikundig onderzoek restauratiewerken uitvoerden; dit stond later wel bekend als de Hollandse school. Zij worden gerekend tot de belangrijkste restauratoren uit hun tijd en werden internationaal gevraagd.³

Een van de beste restaurators

De Wild was bevriend met de (oud-)directeuren van het Mauritshuis, Abraham Bredius en prof. dr. Wilhelm Martin (1876-1954) en met verschillende andere persoonlijkheden uit de Haagse en Haarlemse museumwereld. Daarnaast was hij bevriend met en werkte hij voor private kunsthandelaren, zoals ook Knoedler en leden van de familie Kleykamp. In de jaren 1920 werden gerestaureerde werken door Derix de Wild ook tentoongesteld in de Kunstzaal Kleykamp. Het zal via een van dezen zijn geweest dat hij ook Louis Couperus leerde kennen.⁴

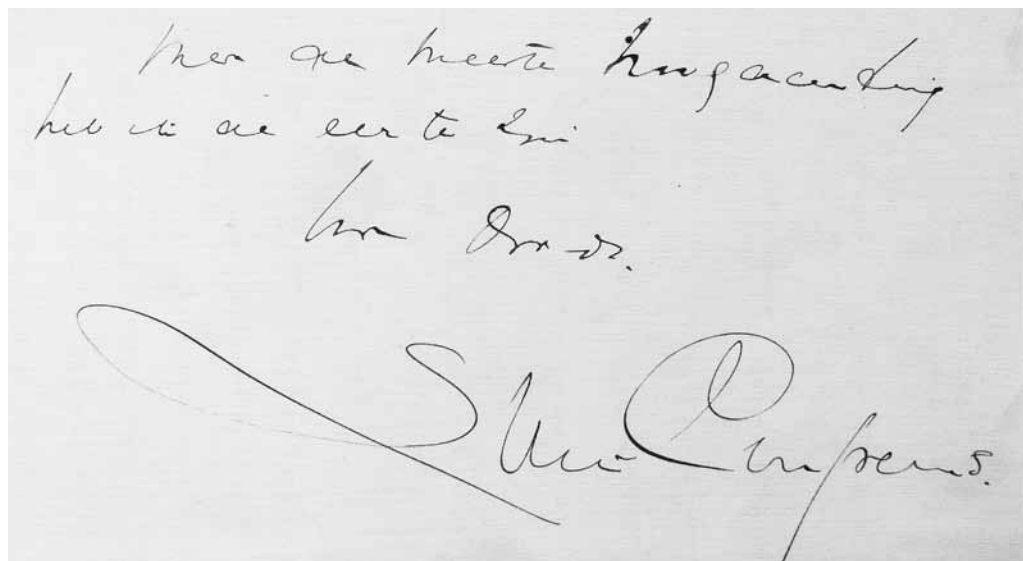
De Wild had zijn atelier en woonhuis aan de Laan van Meerdervoort 406 te 's-Gravenhage (waar zijn zoon tot zijn overlijden in 1969 ook zijn atelier had). Het zal daar geweest zijn dat Couperus de vermoedelijk vijftien boeken uit diens verzameling van een opdracht voorzag en signeerde.

De Wild overleed in zijn woonplaats op 4 december 1932. Op 7 december werd hij begraven. Bij die begrafenis waren velen uit de kunstwereld aanwezig, onder wie museumdirecteuren en de heren Kleykamp, en sprak G.D. Gratama (1874-1965), directeur van het Frans Halsmuseum, een dankrede uit waarin hij De Wild een van de beste restaurators noemde. Ook prof. dr. W. Martin roemde het werk van de restaurator. Vervolgens dankte zoon Martin de Wild voor de getoonde belangstelling.⁵

Na zijn overlijden zullen de door Couperus gesigneerde boeken bij zijn nageslacht terecht gekomen zijn (zijn zoon had drie dochters) om vervolgens op 18 juni 2019 geveild te worden. 📖

Noten

1. De geboorte- en overlijdensgegevens in dit artikel komen onder andere van wiewaswie.nl [voor geboorte-, huwelijks- en overlijdensgegevens].
2. Esther Van Duijn & Mireille te Marvelde, 'The Art of Conservation VII: Hopman and De Wild. The Historical Importance of two Dutch Families of Restorers', in: *Burlington Magazine* 158 (2016) p.812-823.
3. Idem.
4. Kleykamp. *De geschiedenis van een kunsthandel ca. 1900-1968*. Zwolle, 2008.
5. 'Begravenis Derix de Wild', in: *Het Vaderland*, 7 december 1932.

EEN ONGEPUBLICEEERDE BRIEF VAN LOUIS COUPERUS

‘Den nutteloozen toeschouwer’ geeft zijn mening

Soms zit het leven vol verrassingen. Tijdens een excursie in de schitterende Universiteitsbibliotheek in het Belgische Leuven werden we door een enthousiaste archivaris lekker gemaakt met prachtige eerste drukken van de meest bijzondere boeken, landkaarten en zelfs een kei die gebruikt is bij een rel tijdens de eeuwigdurende taalstrijd. Dat leidde tot een bijzondere vondst.

Door Eric A. van Rooij, met medewerking van H.T.M. van Vliet

Deze schatten zijn normaal gesproken niet voor het publiek zichtbaar, maar voor deze speciale gelegenheid waren ze uit de donkere hoeken van het archief gehaald. Ondanks het feit dat we hier spreken over een bibliotheek, zijn er niet alleen boeken opgeslagen. Dat blijkt wel uit de zojuist genoemde steen, maar zelfs een menselijke schedel maakt deel uit van de collectie. En dan was er nog een mapje met brieven. ‘Dit is ook heel erg leuk,’ riep de archivaris. In deze map zitten brieven van Nederlandse personen die een antwoord gaven op de vraag of de Lakenhal van leper herbouwd moest worden.

Deze lakenhal is in de Eerste Wereldoorlog, of, zoals deze oorlog in België genoemd wordt, De Grote Oorlog, totaal verwoest. Er waren twee opties: een moderne nieuwe lakenhal bouwen of de oude in al zijn glorie herstellen. Deze lakenhal was eigenlijk een symbool voor de handel en werd gezien als het belangrijkste burgerlijke gebouw uit de middeleeuwen

No 16
 Heer Koolen
 2 Kruiseme
 12. XII. XVIII
 Hooggeachte heer.
 Het doet mij leede, dat
 mijn vray vchuen over
 de Haal nu Yper te niet
 schijn berecht te hebben.
 Genua herhane te hier
 en nu nu te deet
 Schreef.
 Ik zui ko hier 2 addenda
 vanden de Haal nu Yper
 gedue op niem te bidden
 dan een oerplijn heer

en gedue per
 bann herit a
 nu schun he
 nu vreyer.
 her nu herit
 heilop mian
 herse te he
 kunden, te
 te kunden
 kony is e
 her die h
 kroylin
 in part e
 Loo zui
 Yper al.

Foto's: André Koolen.

van Europa. Je zou denken dat de uitkomst van de enquête al een klein beetje in de vraag verborgen zit. Om een antwoord op deze vraag te krijgen werd in 1918 een heus comité opgericht. Dit comité kreeg de mooie (Franse) naam, Comité Neerland-Belge d'Art Civique.

Zij schreven veel mensen aan en in de map zitten nu rond de zeventig brieven van personen die gehoor hebben gegeven aan de oproep. Het was smullen om al die originele handschriften te zien. In een paar seconden kwamen er brieven voorbij van onder andere Berlage, Dudok en Cuypers, om maar met de architecten te beginnen. Maar ook kunstenaars als Theo van Doesburg (bekend als een van de leidende figuren binnen De Stijl) bemoeiden zich met het vraagstuk over het wel of niet herbouwen. En ook diverse schrijvers hebben een duit in het zakje gedaan. Mijmerend over al de bekende namen die voorbijkwamen, met de daarbij behorende handschriften op centimeters afstand van mijn begerige blik, hoorde ik de volgende namen klinken: Henriette Roland Holst, Albert Verwey, Louis Couperus.

restanteen de
een steenwag
de heer de
meer dunn
dame de
de heer Wom-
men, de man
steenen en
hne zit
de had - dw
topografisch
- te nering
de planten-
de Haer
"kalkonae"

moment" het steen de he-
tens om de steen de
opreken de plijter lid met de
hvez uit te hrischen krantonsu-
ging man hrens de vade
Schunheid is doen blijven be-
huden.

Ik kan echter niet bepalen
of de hondsdelijstis niet liscu,
dat de hne pde hne hne
opgeboud en low hne alleen

Een nieuwe brief

Hoorde ik dat nou goed? Louis Couperus? Heeft onze Haagse schrijver zich ook een mening gevormd over het al dan niet herbouwen van de leperse lakenhal? Een blik op de brief liet geen enkele twijfel meer bestaan. Dit is inderdaad een brief die door Couperus geschreven is. Ik zag de voor hem zo gebruikelijke paarse inkt en het praktisch onleesbare handschrift liet geen ruimte meer voor enige twijfel.

Ik vertelde de archivaris dat ik lid ben van het Louis Couperus Genootschap en met stomheid geslagen was dat ik een, voor mij onbekende brief van Couperus te zien kreeg. Ik kreeg van de beste man toestemming om foto's van de brief te maken en als ik wilde, mocht ik er ook over publiceren in *Arabesken*.

Hoewel ik daar blij mee was, bleef er voor mij echter nog een probleem over: wat staat er in die brief? Kleine delen kon ik lezen, maar ik miste naar mijn mening toch echt de kern van de brief. Gelukkig was H.T.M. van Vliet bereid mij te helpen met het editeren van de brief. Hieronder staat de integrale tekst:

Den Haag
2 Hoogewal
12.XII.XVIII

Hooggeachte Heer.

Het doet mij leed, dat mijn vorig schrijven over de Hal van Yper U niet schijnt bereikt te hebben.

Gaarne herhaal ik hier even wat ik U destijds schreef.

Ik zou het niet raadzaam vinden de Hal van Yper geheel op nieuw te bouwen daar een dergelijk nieuw en geheel gerestaureerd gebouw nooit de stemming van schoonheid weêrgeeft van vroeger. Meer dunkt het mij handzaam de heilige ruïne met vroomheid te bewaren, te onderhouden, te steunen en te stutten waar dit noodig is en haar – zoo ver dit topografiesch mogelijk is, – te omringen in park en plantsoen. Zoo zou de Hal van Yper als ‘nationaal moment’¹ wel steeds de weemoed om het Verleden Onrecht oproepen te gelijker tijd met de nooit uit te wisschen verontwaardiging maar tevens de oude Schoonheid in zich blijven behouden.

Ik kan echter niet bepalen of de noodzakelijkheid niet eischt, dat de Hal geheel weêr wordt opgebouwd en laat hier alleen mijn artistieke gevoeligheid aan het woord.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn

Uw dw dr.

Louis Couperus.

Dus, geen herbouw, geen nieuwbouw, maar het verwoeste gebouw als ‘heilige ruïne met vroomheid bewaren’.

De Lakenhalle van Ieper is herbouwd in zijn oude stijl. Hij ziet er van buiten in ieder geval uit alsof er niets gebeurd is in die vreselijke oorlog. Van binnen word je wel degelijk herinnerd aan deze zwarte bladzijdes in de Belgische geschiedenis. Het Flanders Field museum is namelijk in het gebouw gevestigd en laat de verschrikkingen van de oorlog in al hun facetten zien.

Zo heeft Couperus misschien toch nog een beetje zijn zin gekregen. Een nationaal mo(nu)ment over de Eerste Wereldoorlog, maar toch ook nog een bouwwerk dat op zijn minst de zweem van historie met zich meedraagt. ♣

Noten

1. Van Vliet schreef: ‘Een woord is een beetje vreemd.: “nationaal moment”, waar men “nationaal monument” zou verwachten. Dit zou een schrijffout van Couperus kunnen zijn, maar een interpretatie met “moment” is niet uitgesloten’.

Dwaze droom

In maart 1923 verhuisde Couperus van Den Haag naar De Steeg bij Arnhem. Een van de weinigen die hem daar kwam opzoeken was de schrijver-journalist Johan C.P. Alberts voor een interview in de *De Telegraaf*. Couperus kende Alberts vanuit Den Haag, waar hij onder andere oprichter en hoofdredacteur van *De Kroniek* was geweest.

Door H.T.M. van Vliet

In een van zijn vele prozabundels omschreef Johan C.P. Alberts (1893-1967) Couperus eens als een 'orchidee tusschen de aardappels'. Hij lijkt hiermee zijn oudere collega-schrijver op de hak te nemen, maar uit de context blijkt dat Alberts de burgerlijke Nederlanders op het oog had die totaal geen begrip konden opbrengen voor de dandy Couperus. Het gaat om een fragment uit het stuk 'In Haagsche sfeer':

'Laten de "paleizen" hier, in ónze ville de lumière, dan wat kleintjes zijn en burgerlijk-Hollandsch, vergeleken bij de grootheid uit het prachtlievend Venetiaansch verleden... En ze zijn aldus... want onze Gigi heeft dat eens gevonden, toen hij uit vrijwillige ballingschap in dit, zijn mooie dorp, terugkeerde... En wat Gigi vindt... Weet u niet eens wie Gigi is... Maar Gott... dat is ons Boeddha-beeld... dat is onze glorie... dat is ons troetelkind en ons meest exquise amusement... dat is hét mondain cachet op ons hofstad-leven... dat is... dat is Gigi... Anne, Marie, Louis... Weet u het nu nóg niet... o onopgevoede plat-burgerlijke niet-Hagenaar... dat is de

Tekeningen door
Henry van de Velde
bij het verhaal
'Alarbot' (album-
Alberts, collectie
Literatuurmuseum,
Den Haag).

ALARBOT

Beste Joh.
 Wie bij de teekening is gelloof
 dat de megal goed zijn niet?
 Het is om my niet te verlegen.
 Het is de midde?
 In more maar een klein beetje
 Die kent de plaats van de

Illustraties
 van een kerst.
 verhaas van
 Louis Carperus
 in „De Kroniek”
 (Dec. 1915)
 door Henri D. Felder.

„Alahor stond voor de graven.”

meester... dat is de dandy... dat is de meest coquette en meest frivole man, die dit knollenland en dezen zwaren klei-bodem ooit heeft voortgebracht... orchidee tussen de aardappels... dat is il maestro... nú dan, dat is Louis Couperus... Waarom toch álles zoo precies noemen als het héet... Wat is het niet aardig en van een weinig-gekende charme een groot schrijver en geraffineerd viveur, een... Hollander eens te kunnen noemen bij zijn nom de caresse... En dan begrepen te worden...

Maar helaas, men begrijpt hier geen noms de caresse... men noemt hier een aardappel een aardappel en Louis Couperus noemt men Louis Couperus... en van Gigi begrijpt men niéts;... óf het moest dan zijn in ónze metropool ce qui est la Haye tot in de nerveuse toppen van haar decadente vingerkens. Den Haag, waar elke grootheid bloeit... en elke modeziekte aardt... den Haag, dat alle hereditaire kwalen bezit en... eert, die zijn duizend en een adellijke en méer dan adellijke geslachten op zijn grafelijke oerstam hebben geënd... Den Haag, waar men steeds de stemming vindt voor zijn meest decadente scheppingen... gebaren en misdaden... dat de gezonde kracht versmaadt, die zich een levende stad wel eens tot sieraad rekent...'¹

Toen Alberts dit schreef, had hij al een even wonderlijk als avontuurlijk leven achter de rug.² Hij werd op 11 februari 1893 in Amsterdam geboren. Kort na zijn geboorte scheidden zijn ouders. Johan had een bijzonder ongelukkige jeugd met eerst een stiefvader en later met zijn echte vader, die hem zo slecht behandelde dat hij uit de ouderlijke macht werd ontzet. Na een gymnasiumopleiding begon hij in Leiden aan de studie sinologie, maar die maakte hij niet af. Daarna had hij een groot aantal verschillende banen en werkte hij mee aan talrijke kranten en tijdschriften. In een bewaard gebleven autobiografische notitie meldde Alberts als zijn activiteiten 'o.a. rentenier, globetrotter, taalvorscher, exploitant cigarettens-automaten, chiroloog en employé op een metaal-werf.' Hij was zijn levenlang straatarm. Desondanks schreef hij een enorm oeuvre bij elkaar dat hij deels in eigen beheer uitgaf, maar dat hem niet voor de vergetelheid kon behoeden.

Het belangrijkste literaire wapenfeit van Alberts was de oprichting in 1915 van *De Kroniek*, geïllustreerd maandschrift voor Noord- en Zuidnederland, 'het chicste maandblad voor mondain-letterkundig Nederland en België'.⁴ Alberts stak er zijn hele erfenis in en daarmee wist hij inderdaad een bijzonder luxueus tijdschrift te maken, gedrukt op glanzend papier en met de vele illustraties in sepia. Dankzij royale honoraria kon Alberts schrijvers en kunstenaars van naam tot een bijdrage aan zijn maandblad verleiden. Zo publiceerde Couperus in het tweede nummer van december 1915 het verhaal 'De droom-bezweerster' en in het meinummer 1916 de legende 'Alarbot'. Beide verhalen werden gebundeld in *Legende, mythe en fantazie* (1918).⁵

Het dramatische verhaal uit de achtste eeuw over de dood van de jonge Alarbot verscheen in *De Kroniek* met fraaie illustraties van de bekende Belgische schilder, ontwerper en architect Henry van de Velde (1863-1957). Hiervan zijn de originelen ook bewaard in een album dat door Alberts geschonken werd aan het 'Museum van Letterkunde te 's Gravenhage 4 Febr. 1925'. Het album dateert uit 1916 en heeft als opschrift: 'Uit het "Gulden Boek" van "De Kroniek" Maandblad voor Holland & België. Red.: Joh. C.P. Alberts – door hem opgericht te den Haag, Nov. 1915'.⁶ De ingeplakte tekeningen van Van de Velde worden vergezeld door een briefje van de schilder:

Tekeningen door
Henry van de Velde
bij het verhaal
'Alarbot' (album-
Alberts, collectie
Literatuurmuseum,
Den Haag).

Beste Joh.

Hierbij de teekeningen ik geloof dat ze nogal goed zijn wat? Wil je 't mij niet eens schrijven hoe je ze vindt?

Je moet maar eens zien hoe ze in de tekst te plaatsen

Adieu veel gr.

van Henri

Couperus' eerste bijdrage aan *De Kroniek*, het spookachtige verhaal over de soldaat Diederik en een dromenheks die elkaar alleen in de droom kunnen liefhebben, verscheen zonder illustraties. Toch bevat het album van Alberts een kleine tekening, getiteld 'Poging tot illustratie van een dwazen droom van Louis Couperus'. Wie de tekening heeft gemaakt, is niet bekend. Zij heeft ook weinig te maken met het verhaal 'De droombezwearer'. Zij heeft niets spookachtigs en lijkt eerder een alledaagse scène te verbeelden op een markt. Was de illustratie een grap en werd zij om die reden niet gebruikt voor *De Kroniek*? Hoe het zij, het tekeningetje is aardig genoeg om het hier voor het eerst te reproduceren. ♣

Noten

1. Joh. C.P. Alberts, *Over het gebaar. Gedachtengang in vijf geledingen*. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, [1918], p.77-78.
2. Vgl. Marcel van den Boogert, "Wat zegt u wel van dien verijnden Louis Couperus". Johan C.P. Alberts op bezoek in De Steeg', in: *De Parelduiker* 1 (1996), nr. 2 (mei), p.62-67.
3. Deze notitie bevindt zich in het Literatuurmuseum, Den Haag (sig. A 248 H3).
4. Marcel van den Boogert, "Wat zegt u wel van dien verijnden Louis Couperus", p.62.
5. Louis Couperus, *Legende, mythe en fantazie*. Ed. H.T.M. van Vliet e.a. Amsterdam/Antwerpen 1994. Volledige Werken Louis Couperus [dl.] 38, p.139-152.
6. Het album bevindt zich nu in het Literatuurmuseum, Den Haag (sig. A 248 P doc I 01).

Tekening door
onbekende van
Couperus (album-
Alberts, collectie
Literatuurmuseum,
Den Haag).

'Klein, klein kleutertje'

Tussen november 1920 en mei 1921 maakte Couperus samen met zijn vrouw een rondreis door Noord-Afrika als speciaal correspondent van de *Haagsche Post*. Een van de hoogtepunten van de reis was voor Couperus de bokswedstrijd tussen regerend wereldkampioen Georges Carpentier en de Belg Jules Lenaers in het Stade Municipale te Algiers. Enthousiast wijdde hij er een heel feuilleton aan. Maar niet iedereen kon zijn typisch Couperiaanse beschrijving waarderen.

Door H.T.M. van Vliet

In zijn verhaal *De ode* (1918) beschreef Couperus het 'Vuistgevecht' als een esthetisch schouwspel van het volmaakte ritme:

En wat niets dan ruwe dierlijkheid had kunnen worden, werd bijna, over het menselijke heen, tot een strijd van goddelijke heroën, omdat de strengheid der regels heerschte, der willekeur paal was en perk gesteld, omdat, trots overgeweld van wie een ander sloeg zelfs tot bloedens toe, het ritme bleef zegevierende, de maat, die zelfs den menschenlijken drift te willen-overweldigen lijn en gratie bleef geven, die tot schoonheid verwerden: schoonheid van kracht, schoonheid van overgeweld, schoonheid van strijd tusschen ompantserde-vuist-uit-zwaaiende mannen.¹

Twee jaar later bekende de auteur in enkele feuilletons dat hij bij nader inzien het worstelen verkoos boven het boksen. De laatstgenoemde sport was hem soms te eentonig, terwijl hij in het worstelen juist waardeerde 'de statueske standen, de sculpturale afgerondheid der beeldende groepen, die de twee worstelaars bijna voortdurend in hunne wisseling van virile lichaamslijnen vormen.' Daarom vond hij het jammer dat het worstelen niet even geliefd was als het boksen.² Couperus was tot deze conclusie gekomen na het bijwonen van worstel- en bokswedstrijden in de boksschool van de oud-bokser Pieter M.C. Toepoel in de Boekhorststraat te Den Haag.

Couperus publiceerde zijn feuilletons over het worstelen en boksen enkele maanden voor zijn vertrek naar Marseille, waar hij de overtocht naar Afrika zou maken. Op 6 november 1920 gingen de auteur en zijn vrouw aan boord van de 'Timgad' van de Compagnie Générale Transatlantique en de volgende dag kwamen zij aan in Algiers.

Titelpagina van het boek van Toepoel (collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

In opdracht van de *Haagsche Post* zouden ze een rondreis van een half jaar maken door Noord-Afrika.³ Tijdens de reis ontving Couperus een exemplaar van het boek van Toepoel over de bokssport.⁴ Hij begon erin te lezen en werd gegrepen door het enthousiasme waarmee Toepoel uitleg gaf over het boksen: "Ik ben er in eens heelemaal in. Ik lees drie dagen niëts anders dan het boek van den heer Toepoel [...]."⁵ Vervolgens las Couperus in de krant dat Georges Carpentier (1894-1975), de Franse wereldkampioen boksen in de lichtgewicht en middenklasse, naar Algiers zou komen juist op de dag dat hij er zelf ook weer was. Dit kon geen toeval zijn! Het lot had de auteur het boek van Toepoel in handen gespeeld ter voorbereiding van het optreden van Carpentier, want alles in ons leven wordt 'langs lijnen van geleidelijkheid' voorbereid en voorbestemd. En in dit geval was Couperus het 'gelukskind' voor wie de goden de komst van Georges Carpentier op het juiste moment hadden 'gepredestineerd'.⁶

Terug in Algiers deed Couperus voor de lezers van de *Haagsche Post* verslag van de aankomst van Carpentier in de stad en van zijn optreden in het Stade Municipale waar hij een boksdemonstratie gaf met zijn vaste sparringpartner, de Belg Lenaers. Couperus was, zo blijkt uit zijn verslag, overdonderd door het boksen van Carpentier. Vergeten waren de lovende woorden over het worstelen:

Ik ben gewonnen. Het was ongelooflijk. Het was héél bijzonder. Het was een fenomenen. Daar komt aan een fijne, gedistingeerde, jonge, blonde man, haar weggekamd naar achteren als de mode is. Hij draagt een grijs zijden kimono. Hij rilt in die kimono een beetje als een bedorven kind en bromt: "Brrr! Brrr! Froid! J'ai froid! Qu'il fait froid à Alger!" Dan slaat hij zijn kimono af en staat als een slank jongmens van goede familie, die wel eens een beetje aan sport doet. Een aardige, fijne kop met telkens ontluikend lachje om witte tanden! De schouders wel vierkant en sterk maar geen zichtbare spier aan die fijne armen. Slanke beenen en enkels, waarom een vrouwearmband zou kunnen sluiten. En hij draagt, in tegenstelling met de andere bokkers, een keurig tricot ook om de borst en het driekleurig nationale kampioenslint om zijn middel. Even een boudeerend gezichtje over dat openluchtsche, koude stadion, die "ring" onder Algiers' grauwen hemel, waaruit het een beetje regendruppelt. [volgt het half uur durende gevecht met Lenaers]

Ik was blij zoo iets onwaarschijns te hebben gezien maar ging melancholiek naar huis. Ik bedacht, dat ik in mijn leven te veel boeken geschreven had en te weinig had gebokst.⁷

Deze opmerkelijke en tevens typisch Couperiaanse beschrijving van de bokser Carpentier verscheen als deel van het feuilleton 'Carpentier in Algiers' in de *Haagsche Post* van 30 april 1921. Zij werd enkele dagen later opgepikt door de NRC. Onder de titel 'De bloedneus-proleet' citeerde de krant op 4 mei 1921 de gehele beschrijving van de bokser en het gevecht met de vraag of nu ook Charivarius,⁸ de vaste columnist van het weekblad *De Amsterdammer*, bekeerd zou zijn tot de bokssport. Deze had namelijk in zijn spotvers 'Lof der zothed' over de bokser geschreven:

De hero des volks is de bloedneus-proleet
Hoe zoo'n bruut van de glorie omstraald wordt.

Georges Carpentier
(1894-1975).
Bron: P.M.C. Toepoel,
Het boksen.
Rotterdam, 1920.

Charivarius reageerde met een van zijn befaamde 'Reuze-rijmen', waarin de beschrijving van Couperus op de hak werd genomen:

(Wijze: 'Klein, klein kleutertje,
Wat doe je in mijn hof?')
Beeldig boksertje,
En heb je 't dan zoo koud?
Het is toch ook voor jou geen weer!
Je bent zoo tenger en zoo teer,
En zoo fragiel gebouwd.

Snoezig boksertje,
Wat zijn je armpjes fijn!
Wat zijn je bloote beentjes slank,
Je lokjes blond, je tandjes blank,
Wat zijn je voetjes klein!

Schattig boksertje,
Mijn oogen vierden feest!
Want je kimono is van zij,
Je tricot kleurt er prachtig bij,
En 't lintje om je leest.

Boutig boksertje,
Wel word ik zwaar bezocht!
Ach, dat de zede 't niet verbood,
En 'k van je lipjes rozenrood
Een zoentje stelen mocht!

Poetig boksertje,
Waarom boudeer je nou?
Stil maar. Ik heb wat meegebracht,
Kijk hier: pralines, zalig zacht;
Mondj' open! Da's voor jou!

Zielig boksertje,
Ik ril terwijl ik rijm,
Want als je straks heel misschien
Een enkel drupje bloed mocht zien,
Dan val je vast in zwijm!

Doddig boksertje,
Mijn loflied loopt ten eind.
Ziehier den zondaar dan bekeerd,
Het boksen – 'k heb het nu geleerd –
Verweeklijkt en verfijnt.

Honnig boksertje,
Reik mij je zachte hand;
Ik heb je onrecht aangedaan,

En mijn bekeering dank ik aan...
De Rotterdammer krant!
(Charivarius)

Het is niet bekend of Couperus kennis heeft genomen van deze spottende verzen... 🐼

Noten

1. Louis Couperus, *De ode*. Ed. H.T.M. van Vliet e.a. Utrecht/Antwerpen 1990. Volledige Werken Louis Couperus [dl. 40], p.27.
2. Louis Couperus, *Ongebundeld werk*. Ed. H.T.M. van Vliet e.a. Amsterdam/Antwerpen 1996. Volledige Werken Louis Couperus [dl. 49], p.455,472.
3. Zie voor deze reis: José Buschman, *Couperus in de Oriënt*. Amsterdam, 2017.
4. .M.C. Toepoel, *Het boksen*. Tweede vermeerderde druk. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar's Uitgevers-Mij, 1920.
5. Louis Couperus, *Met Louis Couperus in Afrika*. Ed. H.T.M. van Vliet. Amsterdam/Antwerpen 1995. Volledige Werken Louis Couperus [dl. 43], p.101.
6. Vgl. Louis Couperus, *Met Louis Couperus in Afrika*, p.99-102.
7. Louis Couperus, *Met Louis Couperus in Afrika*, p.104-105.
8. Charivarius was het pseudoniem van Gerard Nolst Trenité (1870-1946), een letterkundige en taalcriticus die vanaf 1903 een taalrubriek had in *De Amsterdammer*.

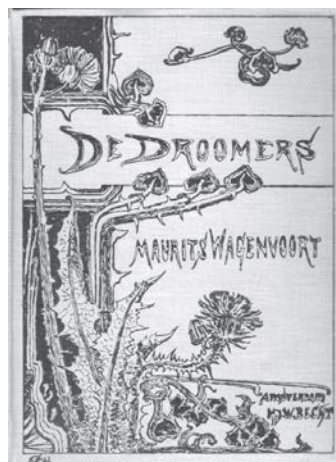
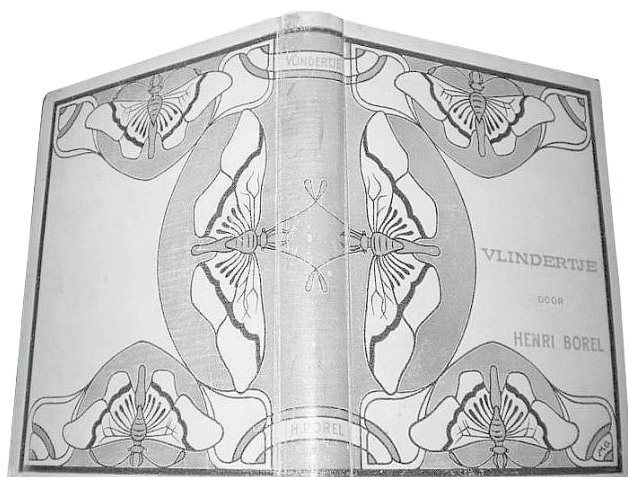
Een daad van rechtvaardigheid

Sinds 2016 verzorgt Sander Bink van de website rond1900.nl de boekenserie Rondom Couperus bij Uitgeverij Astoria. In deze serie komen boeken uit die door tijdgenoten van Louis Couperus zijn geschreven. Onlangs kwam het vierde deel, *De dromers* van Maurits Wagenvoort, uit. Een mooi moment om eens te kijken wat de drijfveren zijn achter deze serie.

Door Hester Meuleman

Zo'n twintig jaar houd ik me bezig met de kunst en literatuur van het *fin de siècle*. Wat literatuur betreft was ik in eerste instantie vooral geïnteresseerd in de grote Europese namen uit die tijd, zoals Huysmans en Flaubert, en via die weg kwam ik uit bij Couperus. Hoewel ik dus niet al sinds de middelbare school in de weer was met Couperus, kreeg ik bewondering voor zijn psychologisch inzicht, dat in *De boeken der kleine zielen* het beste naar voren komt. Ook het weemoedige in het coming of age-verhaal van *Metamorfoze* sprak me aan.

Daarnaast ben ik altijd geïnteresseerd geweest in de vergeten en tegendraadse figuren of juist het modernistische en avantgardistische in de literatuur. Toen ik dus wel eens sprak met mensen uit de boekenwereld, zoals Gerrit Komrij en diverse uitgevers, en mensen me vroegen of ik niet nog wat interessante negentiende-eeuwse schrijvers wist die opnieuw uitgegeven zouden kunnen worden, moest ik denken aan Jean de Palacio, een Franse literatuurwetenschapper die vergeten symbolistische en decadentistische schrijvers uitgaf. In Nederland was de interesse in vergeten schrijvers nogal afgenomen, maar inmiddels begint deze er wel weer te komen. Ik begon na te denken over een reeks van boeken van vergeten schrijvers en zag daarin een overkoepelend thema, Rondom Couperus, waar Uitgeverij Astoria wel wat in zag.

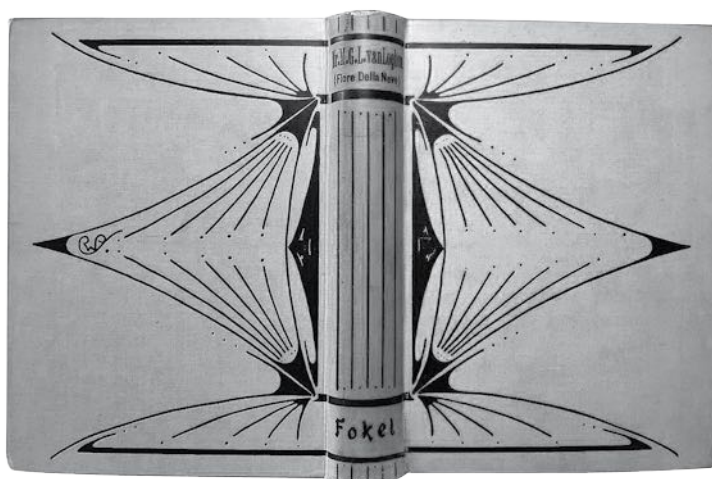
Couperus wordt zoals gezegd onder de grote Europese schrijvers van de negentiende eeuw gerekend en het lijkt vaak alsof hij in een soort vacuüm schreef en er geen (Nederlandse) schrijvers waren die iets soortgelijks deden. Ik wil met deze reeks graag laten zien dat dat wel het geval was. *Vlindertje* (1901) van Henri Borel is bijvoorbeeld echt een Eline Vere over the top. En ook *Fokel* (1898) van M.G.L. van Loghem vertoont overeenkomsten met het werk van Couperus en werd in die tijd zelfs als epigoon gezien.

Van het bestaan van *Fokel* kwam ik ooit op de hoogte via een contemporaine bespreking, waarna ik het las via de bibliotheek van de Vrije Universiteit. Hoewel ik bij een in Nederlandse literatuur gespecialiseerd antiquariaat werkte destijds en altijd veel naar antiquarische 'vergeten' boeken speur, ben ik nooit een exemplaar 'in het wild' tegengekomen. Aangezien het zo'n heerlijk sappig verhaal is, vond ik het een daad van rechtvaardigheid om het opnieuw te publiceren.

Een mooie tegenstelling met de *femme fatale* Fokel, vormde vervolgens de *femme fragile* *Vlindertje* en samen met de feministe *Hilda van Suylenburg* van Cécile de Jong van Beek en Donk (1897) vormen deze boeken een mooi drieluik. *Hilda van Suylenburg* werd een relatief groot succes, aangezien het een mooie aanvulling was op de biografie van Elisabeth Leijnse over de freules De Jong van Beek en Donk.

Het vierde deel, dat onlangs uitkwam, is *De dromers* van Maurits Wagenvoort uit 1900 dat ik altijd een geweldige roman heb gevonden. De oorspronkelijke uitgave is ook buitengewoon zeldzaam. Het speelt in Parijs en gaat over de anarchisten en Wagenvoort toont sympathie voor ze. Dat was erg controversieel. Om dat te begrijpen, moet je bedenken dat de anarchisten in die tijd een terroristische dreiging vormden in Europa en dat het boek eigenlijk gaat over iemand die radicaliseert, behoorlijk actueel dus. Bovendien is het heel spannend en filmisch geschreven, waardoor het een heel levendig boek is. Het is dan ook mijn favoriete boek uit de serie.

Hoewel de schrijvers van deze serie Couperus' stijl en psychologie niet overtreffen, zijn ze zeer interessant en onderhoudend om te lezen en laten ze zien dat Couperus niet in een vacuüm opereerde. Ook al presenteerde hij zichzelf als een passatist die zich niet met de actualiteit bezighield, in de praktijk was hij natuurlijk ten eerste goed in het werken van de tijdsgeest, maar daarnaast onderhield hij ook vriendschappen met onder

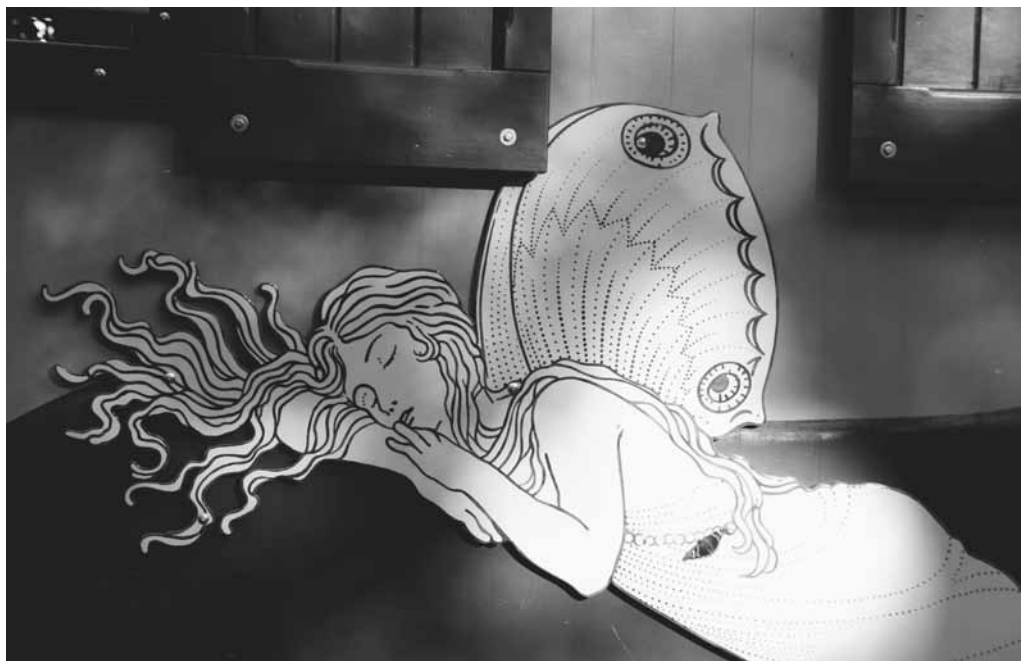

meer Wagenvoort en Borel en was er sprake van beïnvloeding. Van *De dromers* heeft Couperus ook expliciet gezegd dat hij het een mooi boek vond.

Wat betreft de uitgave zelf is leesbaarheid voor mij het belangrijkste uitgangspunt. Het is geen wetenschappelijk editie en de tekst is voor mij niet heilig. Dat betekent niet dat ik de tekst totaal verander, maar dubbele o's en sch's vervang ik door enkele o's en s'en en vreemde woorden en zinssneden passen de uitgever en ik ook aan als we denken dat deze begripsproblemen gaan opleveren. Het verschilt per boek hoe erg dat aan de hand is. Bij *Fokel* was er bijvoorbeeld veel herspelling nodig, terwijl dat bij *Hilda van Suylenburg* wel meeviel. Verder zorgen we voor een contemporaine afbeelding op de omslag om de lezer in de sfeer van het fin de siècle te brengen.

Er is momenteel veel discussie over hertalingen en verplichte leeslijsten, in verband met scholieren. Nu beschouw ik mezelf niet als een autoriteit op dat gebied, maar ik denk in elk geval dat lezen erg belangrijk is voor iedereen, en dus ook voor jongeren, en dat dat zoveel mogelijk gestimuleerd moet worden. In dat kader zie ik dus geen probleem in hertalingen. Ik vind het een beetje hypocriet om te doen alsof de tekst in het origineel wel gelezen zou worden, terwijl de kans daarop bij een hertaling vele malen groter is. Ook denk ik dat het raadzaam zou zijn meer te werken met vakoverstijging bij de behandeling van literatuur, zodat bepaalde werken uit verschillende landen in een bredere context geplaatst kunnen worden.

Het was vanaf het begin de bedoeling dat Rondon Couperus ook internationale werken gaat bevatten. Ik denk dan aan werk van Jean Lorrain, Gabriele D'Annunzio of George Moore. Maar momenteel ben ik vooral bezig met een biografie die ik aan het schrijven ben over de negentiende-eeuwse Nederlandse kunstenaar Carel de Nérée tot Babberich, wel eens 'de Couperus van de tekenpen' genoemd. De Nérée baseerde een prachtige reeks tekeningen op diens *Extaze* die in 2014 en 2015 in het Louis Couperus Museum te zien was. Niet toevallig siert een schilderij van hem de omslag van *Fokel*. Ik ben dus nog niet klaar met de verbreiding van het fin de siècle. ♣

EEN NACHT *PSYCHE* LEZEN IN DE PSYCHE-WAGEN

‘O, te vliegen, te zoeken, te dwalen, te zweven’

Onlangs kreeg het Louis Couperus Genootschap bericht dat Linda Heins, de achternicht van Beb Reith, die de illustraties bij *Psyche* en *Fidessa* maakte, een woonwagen in Drenthe verhuurt met *Psyche*-thema. Dat leek me een mooie gelegenheid om *Psyche* in stijl te herlezen.

Door Hester Meuleman. Foto's: Linda Heins.

Toen de heruitgave van *Psyche* en *Fidessa* in 2014 verscheen, bladerde Linda Heins door het boek, studerend op de tekeningen die Beb Reith in de jaren twintig van de negentiende eeuw maakte. Naast lijnvoeringen die haar soms deden denken aan haar eigen tekeningen, was zij vooral geboeid door het feit dat haar oudoom zó door de sprookjes gegrepen moest zijn, dat hij ze kon voorzien van zijn meesterlijke illustraties. Daarnaast sprak met name het verhaal van *Psyche* haar erg aan.

In 2015 besloot ze samen met haar vriend Paul een schaftwagen te gaan opknappen en bij het inrichten was de keuze snel gemaakt. Het moest een woonwagen worden met *Psyche* als thema, waarin gasten kunnen genieten van het uitzicht over het platteland van Coevorden en het geïllustreerde boek van Couperus. Vegawagen *Psyche* werd de naam. Heins leeft veganistisch uit respect voor dieren en natuur, en het aspect van puurheid en kwetsbaarheid ziet zij terug in *Psyche*.

De wagen is duidelijk met liefde ingericht. Er staan mooie oude Italiaanse stoelen en een bankje, er is een prachtig afgewerkte houten schouw en drie door Heins zelf gemaakte houtsneden met afbeeldingen uit het verhaal prikken boven het bed. Aan de buitenkant is een enorme Psyche, naar de tekening van Reith, aangebracht. Het is er goed toeven. Alleen voor het toilet en de douche zal ik even naar buiten moeten.

Lezen in stijl deel 1

Het is een bekend verschijnsel dat liefhebbers van bepaalde schrijvers op een soort bedevaartstocht gaan naar plaatsen waar hun geliefde schrijver heeft gewoond of overnacht en dat ze zo mogelijk een nacht in dezelfde kamer doorbrengen als waar deze schrijver sliep of andere belangwekkende dingen deed. Zeldzamer is het een nacht door te brengen in een kamer die gewijd is aan één werk van je geliefde schrijver en ik ben benieuwd of dat ook iets doet met je leeservaring.

Met de kachel aan en thee bij de hand en wat kaarsjes aan voor de sfeer begin ik aan *Psyche*. Het is jaren geleden dat ik het gelezen heb en eigenlijk herinner ik me er weinig van. Het eerste dat me opvalt is dat ik een stuk rustiger en bewuster lees dan ik thuis zou doen. Daar zou ik sneller afgeleid worden door mijn computer, telefoon en voornamelijk door de ontmoedigende aanblik van de stapel werk op mijn bureau. Hier heb ik weliswaar zowel een telefoon als een computer bij me, maar ik kom nauwelijks in de verleiding om ze te gebruiken, want ik kwam hier om te lezen en in zo'n sfeervolle wagen voelt het een beetje als heiligschennis om op YouTube kattenfilmpjes te gaan zitten kijken.

Bovendien is het rustgevend om in een warme besloten ruimte een sprookje te lezen, al is het een wreed sprookje, niet geschreven voor kinderen.

Psyche

Bovenal is het een interessant sprookje. Psyche, die als jongste dochter met haar vader en twee zussen leeft in het Rijk van het Verleden, representeert de ziel. Haar angstaanjagende zus Emeralda, die het Rijk overneemt na de dood van hun vader, representeert de materie en haar in de verte starende zus Astra de wetenschap. Waar Emeralda en Astra zich met een verbeterd fanatisme storten op hun doelen, is Psyche zoekende. Na een onmogelijke liefde voor het gevleugelde paard Chimera en het sterven van haar vader, bevindt ze zich alleen in een woestijn met een sfinx die haar vragen niet beantwoordt. Ze wordt gevonden door Eros, heerser van het Rijk van het Heden, die al eerder van haar onder de indruk was, en wordt zijn vrouw. Dat kalme geluk wordt echter verstoord door een sater die haar verleidt mee te reizen met Bacchus en zijn entourage, waarna Eros sterft. Ze laat door de sater haar vleugels afknippen. Uiteindelijk verveelt deze ledigheid haar en heeft ze bovendien berouw. Dan vraagt ze een kluizenaar om een boetekleed om boete te kunnen doen en gaat ze naar haar zusters. Daar krijgt ze van Emeralda de volgende opdracht:

Zoek het Juweel van Myserie, Steen der Wijzen, Schenker van hoogste Almacht; zoek het mystiek Kleinood, waarvan stralen gaan tot de eeuwigheid toe, en doordringen tot in de Godheid.¹

Haar zus Astra is inmiddels blind geworden van al haar getuur door haar telescoop en kan haar niet helpen en Psyche daalt alleen af naar de onderwereld, waar ze van verschillende duivelse creaturen te horen krijgt dat de opdracht van Emeralda ijdelheid is. Psyche keert gelouterd terug op aarde en komt vervolgens terecht bij een gruwelijke optocht, waarin de tirannieke Emeralda in een zegewagen over haar onderdanen heen rijdt. Psyche

vertelt dat de zoektocht naar de Steen der Wijzen een ijdele zoektocht is en wordt ook overreden door haar zus, die zich vervolgens zelf te pletter rijdt tegen de nog immer zwijgende sfinx. Psyche wordt nadat ze overreden is gelijk herboren en vliegt met de Chimera naar het Rijk van de Toekomst, waar haar vader en Eros haar opwachten.

Stenen

Er is uiteraard al veel over dit sprookje gezegd. Maarten Klein vat dit het duidelijkst samen. Hij wijst er op dat de autobiografische interpretatie van Van Tricht, Van der Paardt en Bastet niet voor de hand ligt, maar dat het aannemelijker is uit te gaan van de platonische interpretatie die onder meer Van Deventer, Fournier en Cram-Magré aan het sprookje gaven. Daarbij is de psyche (ziel en vlinder in het Grieks) verdeeld in een goed en slecht deel die door de rede in goede banen geleid moeten worden. Bovendien wijst hij, naast de bekende mythe van Apuleius over Amor en Psyche, op Plotinus en voegt hij zijn eigen zeer lezenswaardige interpretatie toe.² Caroline de Westenholz merkte later op dat het ook goed mogelijk is dat het sprookje daarnaast een theosofische dimensie had, aangezien de evolutie van de ziel, zeker in de laatste scène, centraal staat.³

Aan het laatste aspect wil ik wat toevoegen. Er zit bij nadere beschouwing inderdaad een verbazingwekkend hoog aantal theosofische verwijzingen in *Psyche*. Ten eerste de (edel)stenen. In 1892 verscheen *The Theosophical Glossary* van Helena Blavatsky, grondlegger van de theosofische beweging. Daar dit boek pas in 1906, dus na het verschijnen van *Psyche* in 1898, in het Nederlands uitkwam, heb ik de Engelse versie gebruikt. Daar is een lemma te vinden over de vajjanyanti, de heilige ketting van Vishnu:

Vajjanyantī (Sk.). The magic necklace of Vishnu, imitated by certain Initiates among the temple Brahmins. It is made of five precious stones, each symbolizing one of the five elements of our Round; namely, the pearl, ruby, emerald, sapphire and diamond, or water, fire, earth, air and ether, called 'the aggregate of the five elemental rudiments' - the word 'powers' being, perhaps, more correct than 'rudiments'.⁴

Al de genoemde edelstenen komen voor in het verhaal, en behalve de saffier, spelen ze zelfs een behoorlijk prominente rol. De smaragd (aarde) draagt in het Engels niet alleen bijna dezelfde naam als Emerald, deze prinses heeft ogen van smaragd die meerdere malen als priemend worden beschreven en draagt verschillende smaragden als versiering. Maar ook de ogen op de vleugels van Psyche worden beschreven als 'schitterend als gestampte juweel: gestampte saffier en smaragd op fluweel'⁵ en als ze een hagedisje vastheeft is dat 'als een dingetje van smaragd'.⁶

De saffier (lucht) komt slechts tweemaal voor: op de net genoemde plek en op het eind van het verhaal als Emerald tijdens de triomftocht wordt beschreven als 'gepantserd in edelsteen-kracht, in kuras van saffier',⁷ met nog een keur aan andere edelstenen. Ze is tegen die tijd eigenlijk al veranderd in een samenstelling van edelstenen.

Ook de robijn (vuur) wordt met name aan Emerald, maar ook een beetje aan Psyche verbonden. Over Emerald doet het verhaal de ronde dat ze een hart van robijn heeft, dat geen gevoel kan hebben. Dat blijkt uiteindelijk waar te zijn - tijdens de triomftocht aan het eind is het robijnen hart zichtbaar en als Emerald zich te pletter rijdt tegen de sfinx, breekt het. Als Psyche wegloopt bij Bacchus en berouw voelt, huilt ze naast tranen van topaas en karbonkel, robijnen tranen, die ze uiteindelijk aan Emerald schenkt. Eerder, als ze gevonden wordt door Eros, en na haar loutering in de onderwereld huilt

Psyche parels (water), een steen die geen edelsteen is en die door Emeraldal dan ook wordt veracht. De parel wordt alleen met Psyche verbonden. Eros maakt verschillende sieraden voor haar, bezet met parels.

De diamant (ether) ten slotte wordt met Astra verbonden. Zij tuurt door telescopen met glazen van diamant en is op zoek naar een nog sterkere diamant om tot in de godheid zelf te kunnen doordringen, aan het eind van het heelal. En ook de sterren (Astra heeft een levende ster op haar hoofd) in de woestijn bij de sfinx worden als van diamant omschreven. 'In uw blikken van levend diamant voel ik [Psyche, HM] medelijden trillen'.⁸ Precies zo zal Psyche later bij de inmiddels blinde Astra wel medelijden, maar geen oplossing vinden.

In het verhaal kunnen deze edelstenen losjes aan de betreffende elementen worden verbonden, maar vooral zorgen ze voor een eenheid tussen de drie zusters. Tussen geest en materie en geest en ziel vindt geen strijd plaats. Emeraldal en Astra lijken nauwelijks contact te hebben en Psyche zoekt juist troost bij Astra. Ziel en materie daarentegen zijn duidelijk in strijd. Emeraldal en Psyche zijn bang voor elkaar. Psyche vreest de kilheid van Emeraldal en Emeraldal vreest de bezieling van Psyche. Als we dan vervolgens naar het lemma over de Steen der Wijzen kijken bij Blavatsky, in het Engels de *Philosopher's Stone*, dan sluit dat mooi aan bij het verhaal:

*Philosopher's Stone. Called also the 'Powder of Projection'. Its is the Magnum Opus of the Alchemists, an object to be attained by them at al costs, a substance possessing the power of transmuting the baser metals into pure gold. Mystically, however, the Philosopher's Stone symbolises the transmutation of the lower animal nature of man into the highest and divine.*⁹

Emeraldal wil deze steen verkrijgen om goud te creëren en de materiële almacht te hebben en tegelijk de macht te krijgen over de ziel. Daarvan vertellen de wezens in de onderwereld dat het ijdelheid is. In mystieke zin vindt Psyche de steen echter wel. Men zou kunnen

zeggen dat dit de parel is die zij huilt als ze uit de onderwereld komt, of dat het alleen het inzicht is dat ze daar op doet, maar pas op het moment dat ze geen edelstenen meer huilt en geen vleugels met saffier en smaragd meer heeft en dus geen verbintenis meer heeft met de edelstenen die haar aan Emeraldalida bonden, kan de ziel evolueren. De materie (Emeraldalida) rijdt zich te pletter en gaat kapot, de geest (Astra) sterft en de ziel (Psyche) stijgt op naar het Rijk van de Toekomst, dat als 'een stad van licht, paleizen van licht, poorten van licht'¹⁰ wordt beschreven.

Een theosofisch sprookje

Dit sluit ook aan bij de uitleg die Rémon van Gemeren in zijn biografie van Couperus geeft. Hij legt uit dat Blavatsky vond dat de ziel, als onderdeel van de oerziel, reincarneert en uiteindelijk naar het goddelijke licht stijgt. Zowel de aarde als de mens evolueren:

Hij [de mens, HM] doorloopt zeven zogenoemde 'wortelrassen', waarbij hij via incarnaties met de evolutie van de aarde mee verandert en ten slotte dezelfde is als aan het begin. Gedurende de cyclus komt hij tot een aldoor hoger bewustzijn.¹¹

Psyche doorloopt inderdaad zeven stadia:

1. De vlucht(en) met de Chimera die haar verbeelding aanzetten en de aarde afbeelden als een sprookjesparadijs.
2. Haar eenzaamheid als de Chimera haar achterlaat waarbij de aarde een woestijn is.
3. Het huwelijk met Eros waarbij de aarde opbloeit.
4. De escapade met de bacchanten waarbij de herfst inzet.
5. Het aantrekken van het boetekleed waarbij het winter wordt.
6. De reis door de onderwereld waarbij er een onweer losbarst dat uitmondt in een helse tsunami.
7. De triomftocht van Emeraldalida, waarbij alle materie vernield wordt (voor Emeraldalida zichzelf te pletter rijdt, doodt zij haar onderdanen en vernielt zij alles om zich heen, paleizen, dorpen, bergen etc.) en Psyche opstijgt naar de immateriële vergeestelijkte wereld. En: Psyche krijgt opnieuw vleugels en is daardoor weer dezelfde als aan het begin.

Daar wil ik nog bij aanvullen, zonder nu al te veel hinein te willen interpreteren, dat het erop lijkt dat Couperus ook de belangrijkste symbolen uit de theosofie, door Mary Kemperink genoemd in *Het verloren paradijs*,¹² enigszins aangepast heeft gebruikt:

1. De vijfpuitsster als teken van de kosmische orde: de ster van Astra, maar voorname-lijk de vijf stenen die de vijf elementen symboliseren.
2. De cirkel als symbool van het oneindige: de cirkels die Astra tekent tijdens haar wetenschappelijke onderzoeken.
3. Het maanlicht als brenger van kennis: de sterren die Astra van kennis voorzien.
4. De beker met de onsterfelijk makende drank: Psyche zelf drinkt niets, maar Eros drinkt haar tranen en blijkt uiteindelijk ontsterfelijk.
5. De vogel als hemelse boodschapper: het gevleugelde ros Chimera dat als zonneblond en van zonnegoud wordt beschreven en Psyche uiteindelijk naar het goddelijke licht brengt.
6. Het kleed dat afvalt voor het afsterven van het lichaam: Psyche werpt haar boetekleed af zodra ze voor Emeraldalida staat.
7. De sluier die weggetrokken wordt voor het doorbreken van het hogere inzicht: Psyche houdt Emeraldalida de waarheid voor dat het ijdelheid is te streven naar materiële almacht.

Dit alles in aanmerking genomen, lijkt het me logischer Emeralda, Astra en Psyche te zien als drie allegorische opsplitsingen van de mens, hier gesymboliseerd door hun vader (die al weet hoe het met Psyche, tenslotte een onderdeel van hemzelf, af zal lopen, aangezien hij ook weet hoe Emeralda, ook onderdeel van hem, zich tegenover Psyche zal gaan gedragen) dan als drie losse allegoriën, waarvan Psyche het belangrijkste is voor het verhaal.

Samen laten ze zien dat alleen de vernietiging van het lage, materiële en het loslaten van het zich blindstaren op feiten kunnen leiden tot het hogere goddelijke inzicht en dus het opstijgen van de ziel.

Uiteindelijk staan er drie personen in het Rijk van de Toekomst. Van de drie onderdelen van de mens is alleen de ziel (Psyche) onsterfelijk, maar daardoor de mens (de vader) ook enigszins. De derde persoon die onsterfelijk blijkt te zijn, is Eros. Liefde zou per definitie als onsterfelijk gezien kunnen worden, maar Eros heeft liefde eerder in het verhaal ook gelijkgesteld aan lijden en door te drinken van de tranen van Psyche en zijn eigen zelfopoffering (een belangrijk begrip in de theosofie) is hij wellicht onsterfelijk geworden.

In elk geval lijkt het me duidelijk dat Couperus, die ook in onder meer *Extaze*, *Over lichtende dremfels* en *De boeken der kleine zielen* naar de theosofie verwees, de klassieke mythe inderdaad met een flinke theosofische saus heeft overgoten.

Lezen in stijl deel 2

Terug naar de woonwagen. Draagt het nu bij aan de leeservaring om zo'n boek te lezen in een daarbij passende omgeving? Ik vind van wel. Het zorgt niet alleen voor meer sfeer, waardoor je je voor even verplaatst naar Couperus' sprookjeswereld, maar het draagt ook bij aan de concentratie. Daardoor werkt een verhaal dieper op je in. Noem het een leesretraite. Daarbij zorgde de bijzonder gastvrije ontvangst van Linda Heins en haar vriend Paul ervoor dat ik me zeer op m'n gemak voelde. Het boek *Psyche* is aanwezig in de wagen, dus wie zich ook een keer wil onderdompelen in deze sferen: ik kan het van harte aanraden. 📖

Leden van het Louis Couperus Genootschap krijgen 10% korting op een overnachting. Voor meer informatie: mail naar info@vegawagenpsyche.nl. Zie ook: vegawagenpsyche.nl.

Noten

1. L. Couperus, *Psyche en Fidessa*. z.p., 2014, p.155.
2. M. Klein, 'Op weg naar Het. Over het sprookje Psyche van Louis Couperus'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jaargang 114 aflevering 1 (1998), p.234-251.
3. C. de Westenhof, 'Psyche of de reis van de ziel'. In: *Arabesken* 42, november 2013, p. 112-115.
4. H.P. Blavatsky, *The Theosophical Glossary*. London, 1892, p.358.
5. L. Couperus, *Psyche en Fidessa*, p.28.
6. Idem, p.39.
7. Idem, p.184.
8. Idem, p.87.
9. H.P. Blavatsky, *The Theosophical Glossary*, p.253.
10. L. Couperus, *Psyche en Fidessa*, p.196.
11. R. van Gemeren, *Couperus. Een leven*. Amsterdam, 2016, p.201.
12. M. Kemperink, *Het verloren paradijs. De literatuur en de cultuur van het Nederlandse fin de siècle*. Amsterdam, 2001, p.266.

Keep it Quiet

Naar aanleiding van een gunstige bespreking in het tijdschrift *The Spectator* bestelde ik afgelopen zomer een vergeten roman van een vergeten schrijver: *Keep it Quiet* van Richard Hull, uit 1935. Hull heette in werkelijkheid Richard Henry Sampson (1896-1973) en maakte carrière in het Britse leger, voor hij zich toeleegde op het schrijven van detectives. Ik ging helemaal op in het verhaal, tot ik iets opmerkelijks zag.

Door Caroline de Westenholz

Het verhaal van *Keep it Quiet* speelt zich af in de fictieve Londense Whitehall Club, waar generaties Britten zich beroemen op hun goede afkomst en bij het brandend haardvuur zitten, sippend van hun sherry, en zich bezighouden met het uitwisselen van verhalen over de glorie van het Empire. Eiken panelen glimmen, karaffen glinsteren, de stemmen zijn gedempt, de leden hebben onberispelijke manieren. Ogenschijnlijk de laatste plek waar je een moord verwacht. En toch is dat precies wat er gebeurt.

Het begint als een lid, ene Morrison (voornamen woren niet of nauwelijks genoemd) dood wordt aangetroffen in een stoel in de bibliotheek. Misschien komt het doordat de dokter van de club, Anstruther, de chefkok 'perchloride of mercury' heeft voorgeschreven voor het genezen van een puist. Perchloraat is een soort perchloor-zuur, zo vind ik op internet, mercury is kwikzilver. Niet om in te nemen. Op de een of andere manier vindt dit fatale goedje zijn weg naar een fles die gelabeld is als 'vanille essence'. En uitgerekend die fles neemt chefkok Benson van huis mee naar de keuken van de club. Heeft hij per ongeluk het onpopulaire lid een dosis toegediend, in de soufflé glacé praliné? Is het zijn schuld? Hoe dan ook: Anstruther, de huisdokter van de club, beweert dat Morrison altijd al een

zwak hart had. Het doodscertificaat wordt zonder scrupules ondertekend. Het slachtoffer heeft geen nabestaanden en wordt discreet begraven. *End of story*. Of niet?

De secretaris van de club, Ford, de tweede persoon die het dode lid in zijn stoel zag zitten, krijgt te horen: '*keep it quiet*'. Helaas kan hij dat niet zo goed. Hij laat zich van alle kanten intimideren en ziet overal beren op de weg. En is veel te loslippig. Het duurt dan ook niet lang voordat hij anonieme brieven ontvangt, met allerlei duistere aansporingen en dreigementen.

De huisarts en de secretaris blijven ongemakkelijke *partners in crime*, maar Anstruther heeft daar duidelijk minder moeite mee dan Ford. Dan, op pagina 73, wordt opeens het appartement van deze huisarts beschreven. Er wordt verteld wat zijn favoriete boeken zijn. En wie schetst mijn verbazing... Ik citeer de relevante passage:

The sitting-room of Anstruthers flat near Wigmore Street led out of his consulting room. Like its owner, it was a severe room. Each end was governed by a long book-case, one containing medical books only, the other standard works of literature. There was some fiction included, but nothing light, little even that contained much humour. Apparently his favourite type of novel was by authors such as Henry James, Meredith, Louis Couperus, Hardy in most analytical mood, while Dickens was considered frivolous, and Scott too elementary.

Welk boek van Louis Couperus past binnen deze beschrijving, kunnen we ons afvragen. Het mag geen lichte lectuur zijn, en geen humor bevatten. Henry James behoort tot de favorieten van de arts, wel, dat is een schrijver die aan Couperus verwant is. Georges Meredith en Thomas Hardy waren Victoriaanse Engelse romanschrijvers van een vorige generatie. Het werk van Couperus is wel met dat van Hardy vergeleken.¹

Ik kan alleen maar concluderen dat het hier moet gaan om *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...*, hetgeen immers een duister moordverhaal bevat en zeker niet om te lachen is. Dit boek had een immens succes in de Engelse vertaling destijds.² We kunnen zelfs bijna zeggen dat het van invloed is geweest op de ontwikkelingen in *Keep it Quiet*. Net als in *Van oude mensen* weten hoe langer hoe meer lieden wat er in werkelijkheid gebeurd is, en blijft de spanning in stand tot en met het einde.

Zo blijkt dat onze grote schrijver, Louis Couperus, twaalf jaar na zijn dood nog wel degelijk gelezen werd in Engelstalige landen. Dat is toch wel iets om trots op te zijn.

En misschien heeft u inmiddels al geraden wie de moordenaar is, in *Keep it Quiet*...? 🐾

Noten

1. Bijvoorbeeld in Gilbert Adair, 'Lost riches revived'. In: *The Evening Standard*, 9 februari 1998.
2. Tussen 1 februari en 1 augustus 1918 werden er van *Old People and the Things that Pass* in de Verenigde Staten 1046 exemplaren verkocht; in 1919 en 1920 werd het boek herdrukt. In Engeland verscheen het boek in 1919 en werd het herdrukt in 1920, 1923, 1924 en 1926. Ter vergelijking: de eerste Nederlandse druk verscheen in 1906 in een oplage van 2500 exemplaren. Deze was pas uitverkocht in 1944. Bron: R. Breugelmans, *Louis Couperus in den vreemde*. Leiden, 2008.

De passatist

Maar de nieuwe straat – ongeveer twintig jaar oud – had toch behouden de
Hollandsche netterigheid van fatsoenlijken stand: de trottoirs liepen, schoon
geschrobd, zich versmallende in de verte, weg, met het grauwe lint van de rollaag,
met de regelmatig geplante lantarens; het midden der straat was gevuld door
een plantsoen: ovale gazons met raster omgeven, waarin kastanje-boomen, rond
gesnoeid, en er onder een perk met regelmatig geplante sparretjes. De gevels, na
de groote schoonmaak, glommen van knapheid; de net gemetselde baksteentjes
teekenden duidelijk, tot ver toe, hunne langwerpige vierkantjes; de raamposten
blonken van frissche verf, glanzend lichtbruin of botergeel; de store's, voor de
glinster-spiegelglazen netjes neêrgelaten, hangende half-hoog uit hunne heel cor-
recte kappen, waren aan ieder huis opgetrokken tot één zelfde lijn, als met een
passer gemeten, en de huizen verborgen hun leven heel stil achter de rechte,
gelijke, regelmatige vitrages van vensterguipure. 🐼

[Louis Couperus, *De boeken der kleine zielen*, deel II. *Volledige Werken Louis Couperus*, deel 19, p.163-164.]

De Surinamestraat in Den Haag omstreeks 1910. Fotograaf: onbekend, Haags Gemeentearchief, ca. 1910.

De Surinamestraat nu. Fotograaf: Looi van Kessel, 2019.

26 OKTOBER 2019 – 17 MEI 2020

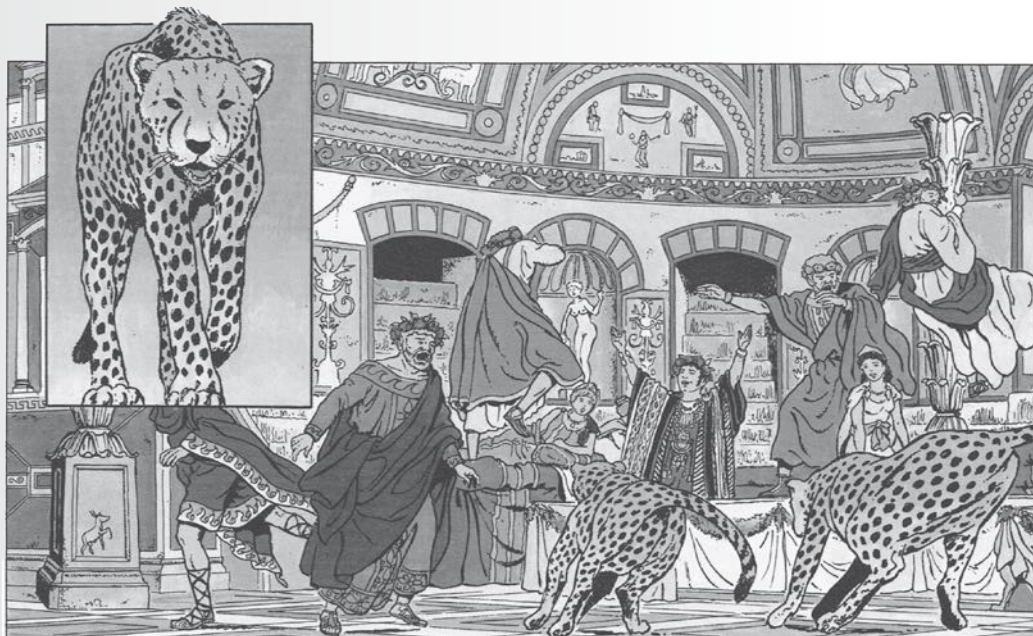
De berg van licht

De wintertentoonstelling in het Louis Couperus Museum betreft het grandioze, decadente drieluik *De berg van licht*, de historische roman over het leven van de Romeinse Keizer Helegabalus, die heerste van 218 tot 222 na Christus. Het is opmerkelijk hoe een keizer wiens korte regeringsperiode niet gekenmerkt werd door enig belangrijk historisch wapenfeit of door de oprichting van enig bijzonder bouwwerk, en wiens nagedachtenis vervloekt werd door het fameuze *damnatio memoriae* van de oude Romeinen, nog zo tot de verbeelding spreekt. Tot in de negentiende eeuw gold Helegabalus, bijnaam naar de Syrische zonnegod wiens cultus hij in Rome introduceerde, als de meest decadente keizer ooit. Postuum werd hij beschuldigd van monsterlijke wreedheden, ontaardheid en heiligschennis, als was hij een perverse gek die seks zou hebben gehad met mannen en vrouwen tegelijk, zijn slachtoffers zou hebben laten castreren en als eunuchs in zijn

harem zou hebben geplaatst, zijn gasten tijdens banketten liet stikken in een regen van rozenbladeren of leeuwen en luipaarden op ze losliet, en ga zo maar door. In de loop der eeuwen veranderde het decadente keizertje in de collectieve verbeelding langzaam in een regelrecht monster.

In de negentiende eeuw vond een ommekeer plaats. De fictieve Helegabalus werd langzaamaan getransformeerd tot een verkeerd begrepen, sensitief jongmens, een *artiste manqué*, een gekroonde anarchist en een voorloper van de seksuele revolutie. Deze visie geldt tot op de dag van vandaag. Louis Couperus was slechts een van de volgers van deze trend.

Het is een moderne en originele expositie geworden, mede dankzij het in Frankrijk en België zo populaire beeldmiddel van de *bande dessinée*, oftewel stripboek. Dat betreft in dit geval de serie *La dernière prophétie* van de Franse uitgeverij Glénat, die handelt over het leven van Helegabalus. De tekenaar is Gilles Chaillet. Om tegemoet te komen aan de belevingswereld van jeugdige lezers is een aantal van deze stripverhalen uitvergroot en aan

Orgie avec des animaux féroces (orgie met wilde beesten). Uit: Gilles Chaillet, Sous le signe de Ba'al, La Dernière Prophétie, deel III. Paris, 2000, p.42.

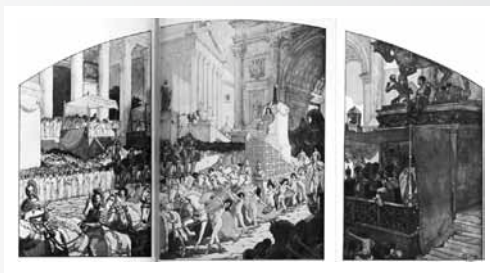
de muur gehangen. Getoond worden, daarnaast, portretten van het keizertje en zijn familieleden op munten en foto's, en minder bekend materiaal zoals illustraties van het thema door Ettore Forti, René Gockinga, Gustav Adolf Mossa en Auguste Leroux. Ook wordt er een nieuwe bron voor Couperus' roman gepresenteerd: de zogenaamde *Aethiopica* van de uit Emesa afkomstige schrijver Heliodorus (uit de vierde eeuw), uit de klassieke bibliotheek van de familie Couperus, alsmede een daarop gebaseerd manuscript voor een 'roman van antiek avontuur' van de hand van Couperus zelf. Tenslotte zijn er vroege films te zien over de decadente keizertijd uit 1909 en 1913.

John Sillevius is gastconservator van deze bijzondere tentoonstelling, in samenwerking met Caroline de Westenholz. Bij de tentoonstelling verschijnt een tekst van haar hand. 📖

Schenking

De bibliotheek van het museum is recentelijk verrijkt met een exemplaar van de Slowaakse vertaling van *Psyche*, door Adam Bžoch, uit 2008. Met een hartelijk dank aan de schenker. 📖

Links: Vitrinekast met tekeningen van René Gockinga (1893-1962) voor De berg van licht (1913-1914, privécollectie en collectie Literatuurmuseum). De tekeningen zijn nooit in het boek afgedrukt. Rechts: Boven het bureau van Couperus hangen twee heliogravures naar schilderijen van Ettore Forti (1850-1940), met als titels: Ave Caesar en Circus Maximus (ca. 1900). Collectie Louis Couperus Museum.

Auguste Leroux, De entree van Helegabalus in Rome (219). Illustratie voor Jean Lombard, *l'Agonie* (1902. 1ste druk: 1888).

Couperusjaar 2023

Op 17 april 2019 is de stichting Couperusjaar 2023 opgericht. Deze stichting wil in het honderdvestigste geboortjaar van de schrijver – en ter herdenking van zijn dood, dan honderd jaar geleden – een grote reeks activiteiten ontplooiën. Een aantal organisaties is reeds benaderd en heeft zich enthousiast verklaard. U zult de komende tijd meer van ons horen. 📖

Museumwinkel

In de museumwinkel zijn nu de vrijwel volledige reeks van de *Verzamelde werken* (editie Van Oorschot, uit de jaren vijftig) alsmede van de *Volledige werken* (editie Van Vliet, 1986-1996) te koop in ons museum, voor € 5 per stuk. Wees er snel bij!

Is uw boekenkast te vol? Gaat u verhuizen? Heeft u nog boeken van Louis Couperus of secundaire literatuur die u kwijt wilt? Geef het aan het Louis Couperus Museum. Wij verkopen de boeken in onze museumwinkel. U maakt andere liefhebbers en verzamelaars blij en bezorgt het museum broodnodige extra inkomsten. Bij voorbaat hartelijk dank. 📖

Medewerkers gevraagd

Kent u iemand die ervoor zou kunnen voelen ons team te komen versterken? Heeft u zin en tijd om minstens twee middagen per maand aan het Louis Couperus Museum te besteden? Het is de moeite waard. Meldt u aan bij Josephine van de Mortel op 06 - 53 429 646. 📖

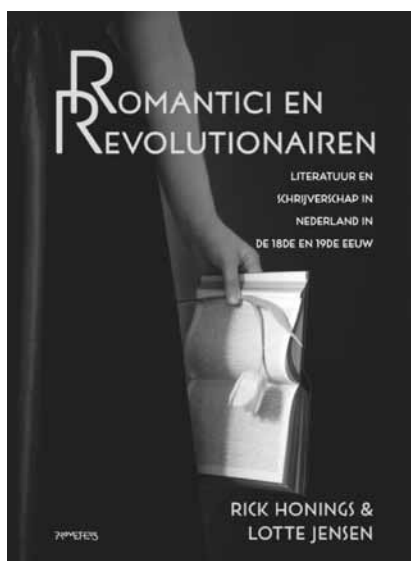
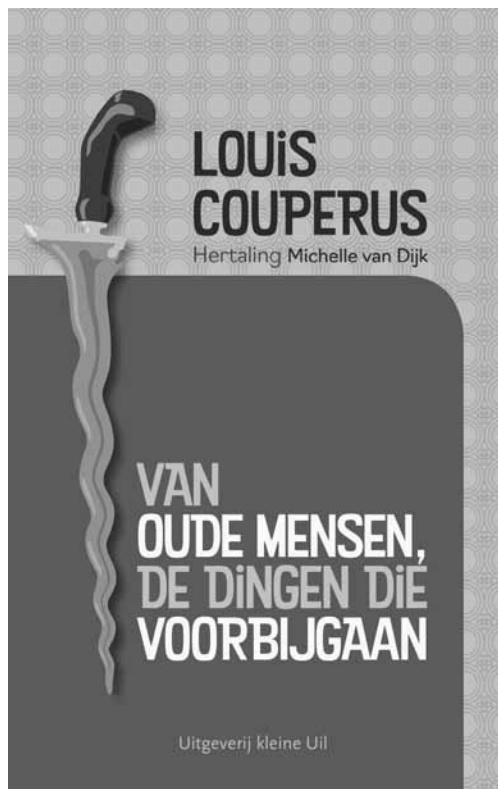
Van en over Couperus en anderen

Van oude mensen

Op een regenachtige nacht in de Indische bergen slaat het noodlot toe: een jonge man en vrouw begaan een misdaad die hen de rest van hun leven zal achtervolgen... Zestig jaar later in Den Haag volgen we de families van deze twee hoogbejaarde mensen. Hun kleinkinderen zijn van plan met elkaar te trouwen. Weten zij wat er vroeger gebeurd is? Wie kent het geheim? Is de last van het verleden niet te zwaar? Is een gelukkig huwelijk wel mogelijk in deze familie?

Deze spannende familieroman uit 1906 van meesterverteller Louis Couperus verdient een tweede leven. Neerlandica Michelle van Dijk, maakte een hertaling die het origineel vrij letterlijk volgt: geen zin is geschrapt. Dit maakt de roman begrijpelijk en aantrekkelijk voor de (jonge) lezer die nog niet thuis is in oude literatuur en het werk van Couperus. Tegelijkertijd blijven personages, verhaal en thematiek overeind. Roddeltantes, dotjes van baby's, jaloerse echtgenotes, vreemde ooms en een bloederig geheim doorstaan de tand des tijds in de taal van deze tijd. (Bron: kleineuil.nl. Het boek is aldaar te bestellen voor €15,-) 🐼

Romantici en revolutionairen

In *Romantici en revolutionairen* nemen Rick Honings en Lotte

Jensen twee eeuwen schrijverschap onder de loep. Sommigen wilden de wereld verbeteren en streefden hoge idealen na, anderen keerden zich liever van het aards gewoel af om zich op hogere sferen te richten. Dit rijk geïllustreerde boek stelt de positie van de auteur in de samenleving centraal. Daarmee biedt het een vernieuwend overzicht van de Nederlandse literatuur van de achttiende en negentiende eeuw. Van domineedichter tot humorist, van idealist tot sentimentalist en van nationalist tot feminist. (Bron: uitgeverijprometheus.nl. Het boek is aldaar te bestellen voor €39,99). Louis Couperus wordt aan het eind van dit boek behandeld. 🐼

Korte Arabesken

Trouw

Op 6 november 2019 verscheen in *Trouw* een artikel van Sander Becker van twee volle pagina's over de hertaling van *Van oude mensen, de dingen, die voorbij gaan...* door Michelle van Dijk. Voorstanders Marita Mathijssen en Marc van Oostendorp en tegenstanders als H.T.M. van Vliet en Rémon van Gemeren komen aan het woord. 🐾

Paleis Het Loo

Toen op 3 juli 2019 een bericht op nos.nl verscheen over de renovatie van Paleis Het Loo, was op een van de foto's de bibliotheek te zien. Naast het fraaie blauwe meubilair vallen voor de oplettende kijker de complete *Volledige Werken* Louis Couperus in het oog, prominent in het midden uitgestald. Nu is de vraag natuurlijk of Zijne Majesteit de Koning alle vijftig delen heeft gelezen. Een aardig idee voor een volgend interview in *Arabesken*. 🐾

Couperiaans dwepen op sociale media

Wellicht wist u het al, maar onze Louis is behalve op onze website ook op diverse sociale media te vinden: Facebook, Twitter en Instagram volgen allemaal nauwkeurig zijn gangen. Dus is het lezen van zijn boeken alleen u niet genoeg: dweep verder met hem op het internet. Overigens heeft ook Eline Vere sinds kort een Instagram-account: elinevere070, waar u kunt zien hoe het haar vergaat (al heeft de kenner daar waarschijnlijk wel een idee van). 🐾

Nippon achterna

Op 21 september 2019 had Het Feest der Poëzie een voorstelling in 't Japanse Winkeltje in Amsterdam. Simon Mulder vertelde hierbij over zijn reis naar Japan en Yumiko Kunimori speelde op de taishogoto. Ook werden er enkele prenten tentoongesteld die door Couperus werden genoemd. 🐾

Redactie Cahier

Redacteur Hans Kreuzen en eindredacteur Marianne Hezemans nemen afscheid van de redactie van het Couperus Cahier. Het LCG wil hen graag bedanken voor hun inzet voor het Cahier en Marianne Hezemans tevens voor haar opbouwende en kritische meedenken bij het LCG in het algemeen. Vanaf het volgende Couperus Cahier zal de

redactie bestaan uit Petra Teunissen-Nijssse (eindredactie), Mary Kemperink en Gé Vaartjes. 🐾

Genootschapsdag 2020

Ukunt de datum voor de volgende Genootschapsdag van het LCG alvast in uw agenda zetten. De Genootschapsdag zal plaatsvinden op zondag 19 april 2020 in Den Haag. Nadere informatie volgt nog. 🐾

't Citaat

Gevoelens

Vraag: Mijn vrouw en ik komen veel bij mijn broer en schoonzus over de vloer. Onze flat heeft een klein balkon, hun woning een grote tuin.

Zij zijn naturalisten, wij houden liever alles aan. Het is te zien dat wij vijftigplussers zijn, behalve aan mijn sportieve schoonzus. Nu dreig ik gevoelens voor haar te ontwikkelen. Na al die jaren kan ik toch niet opeens vragen of ze haar kleren aanhoudt?

Joost: (...)En dan die prachtige uitdrukking 'gevoelens ontwikkelen'. Niet 'ik raak opgewonden' om geen plattere uitdrukking te gebruiken, maar 'ik ontwikkel gevoelens'. Ik denk aan Eline Vere of Léonie van Oudijck uit *De stille kracht*, romanfiguren van Couperus die lang geleden gevoelens ontwikkelden. Net als onze inzender honderd jaar later: prachtig. (Joost Prinsen in het AD, 24 augustus 2019)

Wie is Couperus?

Schrijfster Lydia Rood juicht het idee eveneens toe. 'Ik heb er [het afschaffen van de verplichte leeslijst,

red.] lang over getwijfeld, maar ik heb de laatste tijd veel naar tegenstanders geluisterd. Die zeggen dan: Ja, dan weten kinderen niet meer wie Louis Couperus is. Als dat het ergste is. Als ik hem lees weet ik ook niet meer wie hij is. Zijn taal met die ellenlange zinnen is onze taal niet meer. Waar mensen zich druk over maken, zijn niet meer dezelfde dingen.' (Ellen van Gaalen en Ton Voermans in het AD, 24 juni 2019)

Sensueel maar ongelukkig

Dat was het Den Haag, waarin Eline Vere van Louis Couperus verscheen. Eerst als feuilleton in de gezaghebbende krant Het Vaderland, later als boek. Tigges turfde hoe sensueel deze roman was. 'De woorden hartstochtelijk en passie komen 41 keer voor.' Er staan zinnen in als daar voelde zij zijn lippen met eene liefkoozing zoo gloeiend en warm, zoo hartstochtelijk hare lippen drukken. Eline Vere zit vol liefdesgeschiedenissen, maar de hoofdpersonen zijn ongelukkig en met Eline loopt het, zoals bekend, fout af. (Hans Hemmes in het AD, 28 mei 2019)

Call for papers: Couperus en het androgyn

In het onderzoek naar gender in de Nederlandse literatuur van het *fin de siècle*, is het onmogelijk om Louis Couperus onvermeld te laten. Couperus had een scherp gevoel voor sociaal gewenste mannen- en vrouwenrollen, zoals bijvoorbeeld blijkt uit zijn vele gedetailleerde beschrijvingen van het sociale leven in het Haagse milieu of uit een roman als *De stille kracht*. Tegelijkertijd problematiseerde hij deze sociale normen door de vanzelfsprekendheid ervan te bevragen via personages als Eline Vere en Lot Pauws, of door deze normen te verplaatsen naar geografische en historische contexten die voor veel van zijn lezers onbekend waren.

Binnen het genderonderzoek is er de laatste decennia steeds meer aandacht gekomen voor genderidentiteiten die buiten de binaire man-vrouw oppositie vallen en zo zien we de laatste jaren ook steeds meer interesse in de representatie van non-normatieve genderidentiteiten in het werk van Couperus. De figuur die hierbij het meest in het oog springt is het androgyn personage: iemand die zowel mannelijke als vrouwelijke eigenschappen vertoont. Zo wijdde Caroline de Westenholz een volledig deel aan androgynie in haar artikelreeks over *De berg van licht*,¹ vergelijken Laura Lech en Maarten Klein Couperus' ideale androgyn mensbeeld met dat van Hugo Claus,² en Mary Kemperink beschouwt de androgyn figuur in het werk van Couperus vanuit het perspectief van het medische discours over homoseksualiteit in het *fin de siècle*.³

Dat de androgyn figuur kenmerkend is voor het werk van Couperus zien we ook als we kijken naar hoe deze terugkeert in genderonderzoek in andere wetenschappelijke velden. Al in de jaren tachtig haalde Dick Swaab Couperus' werk aan in zijn onderzoek over uitdrukkingen van androgynie in menselijke hersenen.⁴ Meer recentelijk stelde Peter Koehler in zijn onderzoek naar de representatie van hysterie in de 19e eeuw dat Couperus een van de weinige literatoren was die hysterie in mannen verbeeldde.⁵

Zowel de recente interesse in non-normatieve genderidentiteiten in genderstudies en de herwaardering van de androgyn figuur in het Couperusonderzoek is voor *Arabesken* een reden om een themanummer te wijden aan deze figuur. Voor het themanummer 'Couperus en het androgyn' zijn we op zoek naar bijdragen die de versmelting of omkering van mannelijkheid en vrouwelijkheid in het werk van Couperus onderzoeken. Deze bijdragen kunnen betrekking hebben op, maar hoeven zich niet te beperken tot:

Afbeelding uit
L'Agonie van
Jean Lombard.

- Androgyne personages in relatie tot Couperus' leven.
- Het opnieuw onderzoeken van androgyne personages in het licht van recent genderonderzoek.
- De relatie tussen androgyne figuren en het historisch-medisch discours.
- Onderzoek naar het problematiseren van gendernormen in Couperus' taalgebruik.
- Een vergelijking tussen androgyne personages in de romans van Couperus en in zijn journalistieke werk.
- Androgynie in de gedichten van Couperus.

De deadline voor het komende nummer is 1 april 2020. De gemiddelde lengte van een artikel voor *Arabesken* is 2500 woorden, maar daar kan in overleg van af worden geweken. Voor verdere vragen en de precieze richtlijnen voor auteurs kunt u een mail sturen naar arabesken@louiscouperus.nl. 📧

Noten

1. Caroline de Westenholz, 'Heliogabalus en de Vlam van de Lust VII: Androgynie en homoseksualiteit in *De Berg van Licht*'. In: *Arabesken*, jaargang 19 nummer 38 (2011), p32-45.
2. Laura Lech en Maarten Klein, 'Androgyny as an Ideal in Louis Couperus and Hugo Claus.' In: *Dutch Crossing*, Vol. 38 no. 1 (2014), p79-96.
3. Mary Kemperink, 'Louis Couperus en Jacob Israël de Haan in het licht van het medische discours over homoseksualiteit rond 1900.' In: *Onnoemelijke dingen: Over taboe en verbod in het fin de siècle*. (Red. Anne van Buul, Ben de Pater, Tom Sintobin en Hans Vandevoorde. Hilversum, 2014, p.39-57.
4. D.F. Swaab, M.A. Hofman en E. Fliers, 'Seksuele differentiatie van de menselijke hersenen'. In: *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde*, Vol. 130 no. 3 (1986), p.107.
5. Peter Koehler, 'Charcot, La Salpêtrière, and Hysteria as Represented in European Literature.' In: *Progress in Brain Research*, vol. 206. (2013), p.102.

Colofon

Arabesken

- Arabesken** Tijdschrift van het Louis Couperus Genootschap
Zevenentwintigste jaargang, nummer 54, december 2019
- Uitgever** Louis Couperus Genootschap
Spiegelstraat 20a
2332 BD Leiden
E-mail: arabesken@louiscouperus.nl
Website: www.louiscouperus.nl
Twitter: @louis_couperus
Facebook: louiscouperus
Instagram: louiscouperus
Rekeningnummer: NL10 INGB 0000 6003 67
ten name van Stichting Louis Couperus Genootschap
- Redactie** Looi van Kessel
Hester Meuleman (hoofdredacteur)
Simon Mulder
- Vormgeving** Pim Oxener, Boskoop
- Drukker** Twigt Grafimedia, Moordrecht
- Abonnementen** Donateurs van het Louis Couperus Genootschap ontvangen *Arabesken* gratis. Minimale donatie per jaar: € 25,-. De laatste vijf nummers zijn voor € 9,80 te bestellen en oudere nummers voor € 4,80, beide exclusief verzendkosten, via het online bestelformulier op www.louiscouperus.nl.
- Artikelen** Bijdragen voor *Arabesken* graag als Word-document sturen naar arabesken@louiscouperus.nl. Richtlijnen voor auteurs worden op aanvraag toegezonden. Publicatie betekent niet dat redactie of bestuur instemt met de inhoud. *Hoewel de uitgave met de uiterste zorgvuldigheid wordt voorbereid, kan het evenwel voorkomen dat een rechthebbende van oordeel is, dat zijn of haar rechten zijn geschonden c.q. zijn of haar rechten zijn gepasseerd. Mocht zich zo'n geval voordoen, dan dient de rechthebbende zich bij voorkeur schriftelijk te melden bij het bestuur van het Genootschap met zijn of haar klacht.*

ISSN 1567-8067

**Louis
Couperus
Genootschap**

Spiegelstraat 20a, 2332 BD Leiden
www.louiscouperus.nl